

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига XXIII

Book XXIII

ETHNO-CULTURAL ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia and the adjacent areas

EASTERN SERBIA AND ESSENTIAL QUESTIONS FROM SERBIAN PAST AND PRESENT

ethnology, archaeology, and related disciplines

Editors

Vojislav Filipović
Ivica Todorović

Editorial Board

Mihaj Radan (Romania), Mirko Blagojević, Milina Ivanović Barišić,
Gordana Blagojević, Dragan Žunić, Stanka Janeva (Bulgaria),
Vladimir Petrović, Aleksandar Bulatović, Daniela Heilmann (Germany),
Aleksandra Papazovska (Macedonia), Irena Ljubomirović, Zoran Vučić,
Nina Aksić, Slaviša Milivojević

Svrljig
2020

Књига XXIII

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије и суседних области

ИСТОЧНА СРБИЈА И ВАЖНА ПИТАЊА ИЗ СРПСКЕ ПРОШЛОСТИ И САВРЕМЕНОСТИ етнологија, археологија и сродне науке

Уредници

Војислав Филиповић

Ивица Тодоровић

Редакција

Михај Радан (Румунија), Мирко Благојевић, Милина Ивановић
Баришић, Гордана Благојевић, Драган Жунић, Станка Јанева (Бугарска),
Владимир Петровић, Александар Булатовић, Данијела Хелман
(Немачка), Александра Папазовска (Македонија), Ирена Љубомировић,
Зоран Вучић, Нина Аксић, Славиша Миливојевић

Сврљиг

2020

УДК 008:39(082.1)

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Зборник је покренут 1995. године на иницијативу проф. др Сретена Петровића и Етно-културолошке радионице Сврљиг

Издавач: Центар за туризам, културу и спорт, Боре Прице 2, Сврљиг

За издавача: Милена Ристић

Рецензенти: др Јованка Радић, др Софија Милорадовић, др Гордана Благојевић, др Александра Павићевић, др Александар Капуран, др Владимир Петровић, др Војислав Филиповић

Класификација: Татјана Филиповић – Радулашки

Припрема и штампа: Галаксијанис, Ниш

Тираж: 150

ISBN 978-86-84919-42-9

САДРЖАЈ

I

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

V. P. Vučković: THE LATE PREHISTORIC MACRO-LITHIC TOOLS FROM THE SITE OF LAZ, THE VILLAGE OF MIRILOVAC, MUNICIPALITY OF PARAĆIN	9
A. Алексић, В. Филиповић: БРОНЗАНИ БОДЕЖ И НОЖ СА ТРАСЕ МАГИСТРАЛНОГ ГАСОВОДА ИЗ ОКОЛИНЕ ЗАЈЕЧАРА	19
J. Д. Митровић: СТАРИ (НОВИ) НАЛАЗИ ИНКРУСТОВАНЕ КЕРАМИКЕ ИЗ ЗБИРКЕ НАРОДНОГ МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ	27

II

ПРОУЧАВАЊА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И С ЊОМ КУЛТУРНО ПОВЕЗАНИХ ОБЛАСТИ

M. Ивановић Баришић, Ђ. Трубарац Матић: ТРАДИЦИОНАЛНА КУЛТУРА СРБА У РУМУНИЈИ ДАНАС	41
Д. С. Радисављевић: НАДГРОБНИЦИ ОД СТУДЕНИЧКОГ МЕРМЕРА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ТРСТЕНИК ЈУЖНО ОД ЗАПАДНЕ МОРАВЕ	61
Б. Анђелковић: ЕТНИЦИТЕТ И ХОДОЧАШЋЕ: ПРИМЕР ПОКЛОНИЧКОГ ПУТОВАЊА У МАНАСТИРЕ ПИРОТСКОГ ОКРУГА	91
Н. Ђокић, М. Марковић: ЦРКВЕНИ ХРАМОВИ ПАРОХИЈА: ЖБЕВАЧКЕ, КЛИНОВАЧКЕ И РАКОВАЧКЕ У ОПШТИНИ БУЈАНОВАЦ	107
С. Тодоров: О НАРОДНОСТИ ЂОРЂА ПУЉЕВСКОГ	133
Ж. Б. Вељковић: ЈОШ ЈЕДНОМ О НАЗИВУ <i>СВРЛИГ</i> (<i>СВРЉИГ</i>)	145

III

ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ

- И. Р. Тодоровић: ПУТОКАЗИ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈУ ДРЕВНИХ ИДЕЈНИХ И ИДЕНТИТЕТСКИХ МАТРИЦА 153
- М. Ивановић Баришић: ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ О НАРОДНОЈ НОШЊИ 183
- Н. Аксић: КУЋА И ПОКУЋСТВО У ВУКОВОМ РЈЕЧНИКУ (1852) НА ФОНУ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА XIX ВЕКА И С ОСВРТОМ НА ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЗБИРКЕ РЕЧИ 203
- Ж. Б. Вељковић: ‘ЗАМЕЊУЈУ’ ЛИ (СТАРО)СРПСКО И (СТАРО) ХРВАТСКОЧАКАВСКО ^У, ТЈ. *ЈУ, У, О, И, Е И А, ТЈ. [*]Ь У НАШИМ ДИРЕКТНИМ ГРЕЦИЗМИМА СРЕДЊОГРЧКО ИСПИЛОН, У [Û, I]? 217

IV

ХРОНИКА

Осврти и прикази

- Ђорђина Трубарац Матић, У јеленовом колу – мотив јелена у српској обредној лирици (Ивица Тодоровић) 229

ПУТОКАЗИ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈУ ДРЕВНИХ ИДЕЈНИХ И ИДЕНТИТЕТСКИХ МАТРИЦА (или – етнолошко-мултидисциплинарни поглед на различите културно-религијске, етногенетске и друге аспекте српско-словенске цивилизације у прошлости)

Ивица Р. Тодоровић

Етнографски институт САНУ, Београд

e-mail: ivica.todorovic@ei.sanu.ac.rs

Апстракт: На овом месту скрећемо пажњу на поједине, посебно илустративне и важне елементе, тј. појавне облике словенске и српске културе, превасходно у претхришћанско време, почев од древних идејних матрица које су имале изузетну улогу у формирању народне самосвести и погледа на свет. Нагласак је стављен на сагледавање сложености и развијености словенских и српских културно-религијских образаца у прошлости, као и на доказе о значају одговарајуће цивилизације. С тим у вези, осврћемо се на различите, мултидисциплинарно уобличене, истраживачке димензије и примере који упућују на могућности непосредног трагања за важним сведочанствима (пра)словенске прошлости. Пре свега, реч је о путоказима за реконструкцију темељних образаца древних идејних система присутних и у самој основи српске народне традиције, али често и у коренима ширих цивилизацијских размера. У дотичном смислу, вишеструко указујемо и на извесне, са становишта нашег приступа изузетно битне, етногенетске (и њима сродне) чињенице које се тичу српско-словенског и индоевропског контекста.

Кључне речи: Словени, Срби, сложеност, развијеност, стара религија, култура, древност, значај и величина, порекло и етногенеза, Индоевропљани, реконструкција, мултидисциплинарност.

Abstract: At this point, we draw attention to some especially illustrative and important elements, ie. emerging forms of Slavic and Serbian culture, primarily in the pre-Christian times, starting with ancient ideological matrices that played an exceptional role in the formation of people's self-awareness and worldview. Emphasis is placed on perceiving the complexity and development of Slavic and Serbian cultural and religious patterns in the past, as well as on evidence on the importance of appropriate civilization. In this regard, we look at different, multidisciplinary, research dimensions and examples that point to the possibility of direct search for important testimonies of the (proto) Slavic past. First of all, these are signposts for the reconstruction of the basic patterns of ancient ideological systems present in the very basis of Serbian folk tradition, but often also in the roots of wider civilizational dimensions. In that sense, we repeatedly point out certain, from the point of view of our approach, extremely important, ethnogenetic (and related) facts concerning the Serbian-Slavic and Indo-European context.

Key words: Slavs, Serbs, complexity, development, old religion, culture, antiquity, significance and size, origin and ethnogenesis, Indo-Europeans, reconstruction, multidisciplinary.

Древност, распрострањеност, значај – уводни контекст¹

У раду се бавимо сложенем темом која је – услед постојања бројних изван-научних конотација – у општој јавности и науци била праћена различитим преду-беђењима, па је стога било неопходно направити један општи и не превише обиман осврт, који ће указати на извесне чињенице и пружити одређена објашњења.

Већ на самом почетку потребно је нагласити да о сложености и древности словенске и српске културе и цивилизације, као и њиховог језика – и поред систем-ских, (гео)политички инспирисаних опструкција – нису писали само изоловани појединци, ма колико меродавни они били. И сложеност и древност се, наиме, на вишеструке начине пред нама указују са становишта бројних посматрања и ана-литичких увида, из угла различитих научних дисциплина. С тим у вези, данас – у светлу појаве мноштва нових и поновног ишчитавања одавно познатих чињеница – можемо констатовати да је теза о развијености, старости и значају словенске и српске културе (почев од религије) тешко оповргљива чињеница.²

Уосталом, када је реч о Србима, као што јасно наглашава и академик П. Пипер, „у литератури се аргументовано наводе (нпр. В. П. Кобичев) и подаци о бројности Срба и њиховој територијалној распрострањености, који се могу наћи у најстаријим историјским изворима“³, а за велику старост и распрострањеност Срба и њиховог имена је, заједно са другим најзначајнијим славистима XIX века, итека-ко знао и Вук Стефановић Караџић који, поред осталог, истиче како су Добровски и Шафарик доказали „да су се *Срби* негда звали сви Славенски народи, и да је име

¹ Рад представља резултат истраживања обављених при Етнографском институту САНУ, за која је средства осигурало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² В. више о томе у наредним напоменама, као и у другом делу овог текста.

³ Пипер 2008, 122. У сваком случају, српско име је веома старо, тако да су многи аутори сматрали како је, у ствари, реч о древном, домаћем и заједничком (свесловенском) етнотипу (в. Шафарик 1998; Караџић 1972, 36; Кобичев 1973, 25-26; Рудељев 1992, 68-69; Будимир 1959; Петровић 2005, 184-186). У предоченом кон-тексту, посебно су илустративни и важни закључци Ј. Добровског, Г. Крека, П. Ј. Шафарика, Т. Маретића итд. (Петровић 2005, 184-186; в., на пример, и Костић 2000). Услед бројних, чврсто заснованих чињеница на које указују поменути, али и многи други аутори, није нелегитимно говорити и о *српско-словенском / српскословенском* „макро-етносу“ у прошлости, као и о одговарајућој цивилизацији. (Отуда и одредни-ца „српско-словенска цивилизација“ у поднаслову нашег рада; поводом овога в. пре свега четврто и пето поглавље.) Штавише, чак и они савремени аутори који – из својих разлога, а у контексту својеврне „хи-перкритичке методологије“ или придржавања одговарајућег, још увек увреженог, „системског приступа“ – сматрају да „упркос многим претпоставкама, засад нема јасних трагова о словенском присуству на просторима Балкана пре 6. века“, истовремено наглашавају да „име Срба представља заправо најстарије поуздано посведочено име једног словенског народа у историјским изворима“, на шта се надовезује и одговарајуће становиште да је „њихов кнез Дерван у Полабљу најстарији по имену познати владар једног одређеног словенског племена“ (Алексић 2020, 19). Када је реч о величини српско-словенског присуства на изузетно пространим територијама у прошлости – можемо, као један од видљивих показатеља, узети у обзир и не-прекинути просторни појас (којем би такође најбоље одговарао управо предзнак „српско-словенски“) од Балтичког до Јадранског мора крајем VIII века (уп. и карту предочену у Алексић 2020, 80). Једновремено се исти „макро-етнос“, тј. одговарајуће етнолингвокултурно присуство јединственог порекла, настављао даље у дубину европске територије на исток – и када је реч о северу и када је реч о југу (у односу на претходно поменути словенски појас који је повезивао северна и јужна европска мора). У истом контексту в. и мапе представљене у студијама Ђ. Јанковића (в. рецимо карту 12, која указује на просторни континуитет јужних и северних Срба, у Јанковић 2015).

Срби старије него и *Славени* или *Словени*⁴.⁴ (С друге стране, проблематика проучавања српске древности има и своју „митолошку димензију“, којом смо се – са феноменолошког становишта – бавили у једној од претходних студија.⁵)

Прецизније речено, на овом месту изнећемо поједина сведочанства о томе како су различите научне дисциплине – преко неких од својих најзначајнијих прегалаца – непосредно указале на информације о величини, древности и важности словенског / прасловенског, као и српског (!), етничког присуства у прошлости. Притом се новија распрострањеност словенских народа и култура (по значају и величини) у потпуности надовезује на претходни, претхришћански период, предста-

⁴ Караџић 1972, 36. Важно је приметити и да се питање разматрања древних корена српске прошлости – тј. прошлости овог народа са несумњиво старом и богатом историјом, који је пре турске најезде био изузетно бројан и један од најмоћнијих у општим оквирима (в. овде и Јанковић 2015; Ђуретић 2008; Степић 2001, 225-246, уп. и просторни контекст поимања матичних српских земаља на прелазу XIX и XX века у наведеном делу, стр. 250-251), са представама о историјској мисији и идеологијом глобалних / свечовечанских стремљења (уп. Благојевић 1994; Тодоровић 2010; Bogdanović 1984) – не може разматрати на исти начин као неке друге историјске представе, тј. заједно са проблематиком која се тиче савремених измишљених историја и вештачки контруисаних „нових прошлости“ новопроизведених нација и групација. Оне су, напиме, усмереним етничким инжењерингом – спроведеним у новије време, на таласу геополитичких потреба западне цивилизације и њених утицајних, моћних држава и конфесија, уз јасно наглашени антисрбистички предзнак – створене / произашле (или надограђиване) од Срба као базичног „етничког материјала“ (уп. рецимо Тодоровић и Рајковић 2016, 16-23; Милосављевић 1998, 67-68 итд; Милосављевић 2002; Караџић 1972, 45; Јанковић 1993, в. карте на стр. 26, 23, 33; Маројевић 2000). Међутим, услед површности и непознавања проблематике, понекад и поједини добронамерни аутори повезују представе на нивоу древне српске историје и представе о прошлости новоформираних нација. Притом је, међутим, давна српска повест легитимни предмет истраживања, у складу с чињеницом о већ иступици, великој старости српског етноса и његовом значају у прошлости, што није спорно у објективној науци (в. рецимо Кобычев 1973, 25-26; Шафарик 1998, 128-134, 48 и даље, итд.; Новаковић 1993; Јанковић 2015). Поменуто повезивање се спроводи по принципу уочавања извесних формалних сличности у представама о пореклу, што је несумњива логика грешка, јер унапред подразумева нетачност свих представа о прошлости и изједначава изворни народ и продукте етничког инжењеринга; ово се чини без улажења у дубљу анализу степена истинитости, феноменологије и природе различитих конструкција прошлости, као и без узимања у обзир чињеница везаних за пројекат постојања и опсежног расрбљавања / етничког инжењеринга, највише спровођеног у новије време (в. рецимо Милосављевић 2002, 22-44; Раковић 2019; Трифуноски 1995). Другим речима, стварање нових нација истовремено је изискивало и конструисање њихове прошлости. Ово је, с једне стране, подразумевало преузимање и преобликовање бројних образаца и стварних чињеница везаних за реалну српску прошлост и некада изузетно значајну цивилизацију, као и, с друге стране, измишљање нових „чињеница“ у циљу формирања другачијег, несрпског етноса. Све у свему, спречавање истраживања, прећуткивање или априорно негирање раније прошлости Срба и даље су, упркос постојању бројних непосредних информација на нивоу различитих наука, саставни део општег и вишедимензионалног антисрбистичког пројекта који се, на нивоу западноцентричног приступа, често уопште не доводи у питање (в. рецимо Степић 2004, 258-259; Петровић 2005, 184; о овоме се опширније говори у другом делу ауторовог рада посвећеног феномену антисрбизма: Тодоровић 2020).

⁵ В. Тодоровић 2005. Даља истраживања у другом, етногенетском и генетичко-генеалогском правцу, довела су до нових сазнања и одговарајућих студија (в. Тодоровић и други 2015; Тодоровић и Рајковић 2016), на које се наслања и овај рад. Њих, подразумева се, не треба мешати са представама о Пранароду које у својој основи поседују митолошки предзнак, као ни са тематски повезаним текстовима који имају извесне научне претензије, али научну методологију не користе на одговарајући начин (в. феноменолошку анализу одговарајућих садржаја у Тодоровић 2005; уп. Тодоровић 2019). [Претходну констатацију је било неопходно нагласити како би се предупредила злонамерна тумачења, неретко присутна – првенствено у циљу спречавања даљих истраживања – у склопу коментарисања различитих сагледавања и проучавања раније српске и словенске прошлости.]

вљајући израз континуитета развоја средишњег (како географског, тако и језичког, културног, генетског) подручја онога што је најчешће означавано као *индоевропска цивилизација*.⁶ Повезивање података и закључака које нам предочавају радови и сложене студије водећих научника у различитим областима и различитим периодима [лингвиста и слависта (од П. Ј. Шафарика, Л. Суровјецког и многих других некада до О. Н. Трубачова, П. Пипера, П. Радића, П. Милосављевића итд. у новије време), класичних филолога (М. Будимир), археолога и историчара (Ђ. Јанковић, Б. Рибак, Р. Новаковић, В. Трбуховић, С. Трифуновић), ДНК-генеалог (А. Кљосов), етнолог и вишедисциплинарно оријентисаних аутора (С. П. Толстов, В. П. Кобичев), проучавалаца митологије, религиолога, културолога (С. Петровић, В. Чајкановић) и многих других угледних аутора, укључујући ту и различите увиде А. Ломе, Ђ. Трубарац Матић, В. В. Седова, В. Г. Рудељева, Б. Хлебеца, М. Степића, Ј. Костића, М. Недељковића, В. Карацића итд.⁷] нуди прилично усаглашену и јединствену представу у семантичком смислу. Захваљујући њој, из угла крајње мултидисциплинарно усмерене етнологије, можемо са значајном дозом сигурности заснивати одговарајуће синтезе и закључке.

Према томе, на дотични начин – уз увид у, раније познате, изворе, чињенице и закључке (заједно с њиховим поновним сагледавањем и ишчитавањем), као и уз коришћење резултата нових истраживања – пред нама се појављује богато документована слика о древној (пра)словенској прошлости, односно о помињаном значају и величини њихове цивилизације, која се у новим околностима преобратила у различите, сложене и духовно велелепне, хришћанске културе и етничке моделе. [Подразумева се, прелазак на хришћанство значио је и – понекад веома нагли и болни – раскид с великим бројем ранијих традиција и сећања, али су ипак опстале и представе које нам омогућавају реконструкцију различитих елемената старије фазе.] То је, другим речима, сасвим у складу с логиком и стањем на које наилазимо у новије време, када Словене (али и Србе) јасно препознајемо на великим територијама и као етнос изузетног значаја, бројности и унутрашње комплексности⁸, уз низ веома важних културних и других достигнућа.

⁶ Дотичном становишту је, поред осталих научника, близак и приступ знаменитог М. Будимира који – паралелно са више других аутора што су истраживали и писали у различито време и са становишта другачијих научних дисциплина (Трубачов, Кљосов, Јанковић, Шафарик, Рибак итд.) – многоструко наглашава блиску и вишедимензионалну повезаност старобалканских (не-грчких и пре-грчких) Индоевропљана и предака Словена. Уп. рецимо Будимир 1959; Будимир 1969, в. на пример стр. 11-12, 74, 265-268 итд. (По Будимиру, први индоевропски Балканци се „на Средоземље доселише много пре Грка и стопише се, негде мање негде више, са затеченим средоземним старинцима“; Будимир 1969, 74.)

⁷ На овом месту се не можемо детаљније бавити опусом и доприносима наведених аутора, али ћемо на њихове текстове и студије вишеструко упућивати и у наредним напоменама (в. такође литературу на крају).

⁸ В. опет већ помињане, са становишта нашег приступа упућујуће карте (Јанковић 2015, в. пре свега карту 12, али и 2, 3, 6, 8, 9, 11, 13; уп. Алексић 2020, 19), које заједно с бројним другим подацима јасно и видљиво указују на распрострањеност, тј. импозантну величину словенског (и српског; в. рецимо непосредне чињенице, изнесене у Vukčević 2007; Новаковић 1993) етноса, забележену као неоспорна чињеница у доба када о овоме сведоче различити историјски извори. [Уосталом, примера ради – посматрано у ширем временском

Стара српскословенска религија и древни индоевропски обрасци – осврт на идејно језгро

У складу с претходно наведеним контекстом, овде ћемо прво скренути пажњу на поједине религијске показатеље који сведоче о већ наглашеној сложености, древности, утицајности и континуитету.

Примера ради, када је реч о најновијим истраживањима, у уводним оквири-ма можемо указати на посебно илустративне чињенице, на које нас упућују савремена фолклористика, етнологија и сродне науке. Тако, рецимо, Ђорђина Трубарац Матић, као свестрани истраживач српског, балканског и индоевропског древног наслеђа – проучавајући мотив јелена и (у знатно ширем смислу, с одговарајућег фолклористичко-етнолошког становишта) различите садржаје на нивоу српске народне традиције – сугерише како није реч ни о каквим примитивним идејама, већ о високо развијеним семиотичким системима, које смо (у релативно новије време, када долазимо до етнографске грађе) затекли у распарчаном стадијуму одумирања.⁹ [Међутим, и ова, доступна грађа је у српској народној традицији зачуђујуће добро очувана у односу на остатак Европе, а управо представе о јелену су од изузетног значаја за реконструкцију и разумевање корена (о којима такође сведочи и археологија) не само српске, већ и европске културне баштине и цивилизације.¹⁰]

Наслањајући се на претходно изнесене констатације, потребно је да се, у кратким цртама, одредимо и спрам појединих, посебно важних аспеката помињаних „корена“ српске и словенске традиције. Наиме, у управо назначеном смислу – када полазимо од релевантних савремених и најновијих истраживања индоевропских основа народне (српске и словенске) културе – од посебног значаја је чињеница да поменута Ђ. Трубарац Матић долази до истог закључка као и академик А. Лома, односно да је претхришћанска религија Словена / Срба „била хенотеистичка и то најближа ведском моделу“, јер „у њој се бог остварује кроз мноштво божанских ликова, а у зависности од обредног контекста, неки од тих ликова се уздиже над осталима“.¹¹ Уосталом, српскословенска повезаност са индоиранским и њима

распону и семантичком контексту – и у познијем средњем веку (рецимо, у *Житију краља Стефана Дечанског* које овде наводимо, али и у више других дела и извора) наилази се на бројне податке што недвосмислено сведоче о српској представи о „слави и величини“, тј. значају. Те врсте је и наглашавање како Стефан Дечански „беше (цар) великога и најславнијега народа српскога“ (Цамблак 1968, 205). Ово је сасвим у складу с чињеницом да се и у контексту поменутог житија, аналогно другим средњовековним изворима сличне врсте (в. Благојевић 1994; Bogdanović 1984; Бојовић 1999; Тодоровић 2010), српски народ као изабрани, односно као етнос који је најбоље одговорио на свеопшти божански позив, посматра изнад старозаветног Израиља и других народа (в. Цамблак 1968, 224; уп. Тодоровић 2015, 200-212 и даље.)]

⁹ В. изузетно подстицајну и занимљиву студију Трубарац Матић 2019.

¹⁰ Трубарац Матић 2019, в. рецимо стр. 21-27 итд.; уп. Срејовић 1955.

¹¹ Трубарац Матић 2019, 222; Лома 2005, 24-25. Лома, наиме, сматра како се „можемо сложити да увиди које пружају компаративна лингвистика и упоредна историја омогућују да се у приличној мери употпуни штура слика коју о боговима старих Словена пружају оскудни историјски извори, па и да се, уза сав потребан опрез, да једна општа карактеристика словенске религије“, при чему закључује да је та религија поникла „из религије древних Праиндоевропљана, која се реконструише на основу религијско-митолошког наслеђа

сродним идејним обрасцима – али и већ наговештени, непосредни континуитет тзв. „индоевропског феномена“ преко развоја његовог словенског (језичког, географског, културног, генетског, антрополошког) језгра – потврђени су на основу великог броја података,¹² тј. различитих научних дисциплина, од лингвистике до генетике.¹³

Другим речима, поред низа синонимних релација на различитим нивоима, и када је реч о основним религијским обрасцима такође се уочава непосредни развој централне / примарне „индоевропске матрице“ преко словенске традиције, све до облика који су уочени и забележени у новије време. Они су преживели у различитим видовима понекад се трансформишући, надовезујући се на хришћанство, у врло уочљиве савремене изразе, симболе и митско-религијске обрасце словенских народа. Притом је то посебно изражено управо код јужнословенских Срба, као што су до сада примећивали различити аутори.¹⁴ Наиме, претходно навођени изворни

појединих индоевропских народа, од којих онајближе том претпостављеном праиндоевропском стању стоје најранија веровања старих Индијаца, одражена у Ригведи“ (Лома 2005, 24-25). У ствари, „ведска религија не може се окарактерисати ни као класични политеизам, ни као монотеизам, него је за њу скован посебан термин *хенотеизам*“ (Лома 2005, 25). Све у свему, „стара индоевропска религија и митологија показују, у типолошком погледу, сразмерно висок ступањ теолошке и космолошке спекулације“, при чему – примера ради – „учење о свепрожимајућој ватри и о космичким периодима који се завршавају свеопштим пожаром које срећемо у грчкој филозофији, најпре код Хераклита, а затим код стоика, може се схватити као васкрснуће древне индоевропске баштине, делом инспирисано властитом запретаном традицијом, а с друге стране подстакнуто, на тлу Мале Азије, духовним струјањима са иранског истока“ (Лома 2005, 25). По А. Ломи, „стари Словени су по свему судећи дуго чували тај изворни, хенотеистички карактер своје религије“ (Лома 2005, 25).

¹² Уп., рецимо, бројне примере изнесене у Лома 2002. По Ђ. Јанковићу, поврх свега, „под видом ‘богумила’ скривано је постојање релефа који показују обредне везе са претисторијским Илирима и Етрурцима, и предања која упућују на азијске пределе све до Индије, дакле да су управо Срби повезивали индоевропску Индију и Европу“ (Јанковић 2015, 319). В. и поједине илустративне примере словенско-индоиранских релација у Kostić 2009, 28-34. Поменуто, вишедимензионалне, српскословенско-индоиранске везе су, уосталом, очигледне већ на први поглед (и научницима и лаицима); тако, према неким ауторима, саобразно одговарајућим увидима, „Словени су једини народ међу европским нацијама чија је митологија заснована на индоевропским и индоиранским веровањима“, односно – „за њих се сматра да припадају индоевропској раси, тако да има много сличности између хинду и раног словенског света: пракса кремације и веровања у реинкарнацију, карма, где слично производи слично, постојање вампира, фаличких божанстава као и поликефалних божанстава у њиховим митологијама“, уз посебно наглашавање соларних представа, а „такође, жене су играле важну улогу у религијском церемонијалу“ (Stouni 2009, 224-225). Исто тако, у различитим контекстима често се наглашавају „везе словенских језика са санскритом и древним језицима Индије“, које су „такође јасно уочљиве“, а притом су, чак, „неки истраживачи (...) доводили Индију у везу са именом Венди“, тј. „Венди су пароним од Хинди“, уз посебно наглашавање, од стране низа аутора, већ поменутог обичаја спаљивања мртвих, који је типичан и за Индију и „који су Словени користили до XI столећа“ (Kostić 2009, 32).

¹³ В. рецимо Кљосов 2013; Кљосов 2010; уп. Тодоровић и други 2015, 60-61.

¹⁴ В. поново студију Лома 2002; с друге стране, о примарној идејној неприкосновености хришћанства и суштинској, кључној идентитетској, православно-хришћанској матрици код Срба (с нагласком на представама о „косовском завету“) в. у Тодоровић 2010. Међутим, када је реч о претхришћанској димензији – у закључку свог дела посвећеног проучавању корена српске епике, тј. у разматрању древне суштине косовске епске легенде – А. Лома наглашава убеђење „да смо притом доспели до оне дубине коју смо на своме полазишту смело фокусирали: до њених индоевропских корена“ (Лома 2002, 251). По њему, „суочили смо

праиндоевропски *хенотеизам* – као што констатује Ђ. Трубарац Матић следећи увиде А. Ломе – „могао се развијати у различитим правцима: ка политеизму (као у старих Грка и Римљана) или ка монотеизму (стари Иранци)“, али у словенском случају, аналогно већ помињаном Ломином закључку, „изворни хенотеистички принцип се веома дуго задржао“. ¹⁵ Саобразно овоме, поменута ауторка подвлачи и да „анализирани српски обредни текстови дају потпуно за право овом мишљењу“. ¹⁶

Овде ваља подсетити и на важна запажања В. Чајкановића, која такође упућују на сличне закључке. Поред осталог, рецимо, говорећи о Виду као старом словенском „врховном богу“, Чајкановић констатује и следеће: „Из наших горе добијених резултата даје се закључити, даље, да је божанство са три главе само једна од манифестација Световидових, и да је име *Триглав* само један од његових епитета, а нипошто не засебно божанство, онако као што, на пример, ни света *Тројеручица* није засебно женско божанство, него само једна од манифестација Богородичиних“. ¹⁷ Према томе, „словенски пантеон у овоме правцу уопште би требало ревидирати и извршити потребне редуције, односно потребна сажимања, спајања, везивања разних имена и епikleза за само један нумен“, тј. „Нидерле, на пример, потпуно има право када каже (...) да су Ругијевит, Поревит, Геровит, све локални називи *једног* божанства, које је идентично са Световидом“, односно – „имамо, дакле, локално диференцирање једног истог божанства“. ¹⁸ У наведеном смислу, паралелно са изношењем других примера, Чајкановић наглашава и да (српски) Дабог у ствари и „није право име, него култна епikleза, аутономан епитет бога даваоца“ итд. ¹⁹

Меродавни аутори и чињенице о сложености српскословенске религије – упућујући примери

Поводом управо изнесених закључака и чињеница, потребно је и да се – у склопу нешто дужег и опширнијег осврта – додатно подсетимо шта о дотичном питању кажу неки од најкомпетентнијих аутора, почев од А. Ломе. Поводом овога, директно указујемо – како не би било недоумица – на још неке његове закључке.

се са једном причом која се најмање пет хиљада година препричавала, чије су се позорнице при том много пута мењале, као и имена њених актера, али су јој основна структура и општи дух остајали исти“ (Лома 2002, 251). У ствари, „епика чијим смо се фрагментима бавили сублимира идеологију једног архаичног, ратничког друштва“, тј. – „од индоевропских бораца на борним колима, преко старих словенских ратника, до српских средњовековних витезова, та идеологија се у својој бити није мењала“ (Лома 2002, 251). Другим речима, у митској подлози (пра)косовског епоса – „сустичу се, слично као и у случају староиндијске Махабхарате, мотиви соларног мита са есхатолошким визијама“ (Лома 2002, 251).

¹⁵ Трубарац Матић 2019, 222; Лома 2005, 25.

¹⁶ Трубарац Матић 2019, 222.

¹⁷ Чајкановић 1994, 183.

¹⁸ Чајкановић 1994, 183.

¹⁹ Чајкановић 1994, 183.

Пре свега, „реч је о томе да су Словени део велике индоевропске језичке породице, у том смислу што је прасловенски језик који се говорио до пре око хиљаду и по година изданак једног још много старијег прајезика, који компаративна лингвистика мање-више поуздано реконструише у облику који је имао пре четири до пет хиљада година и који се условно назива праиндоевропским. Реконструисани речник тог језика омогућава посредан увид у материјалну и духовну културу његових носилаца, ‘Праиндоевропљана’, укључујући и њихову религију и митологију. Без обзира на све неизвесности такве реконструкције, опште је и добро утемељено мишљење да су ти Праиндоевропљани поседовали развијен систем религијских и митолошких представа, укључујући култове богова. Типолошки гледано, праиндоевропска религија представља сразмерно висок ступањ развоја у односу на религије такозваних примитивних народа које су предмет модерних етнолошких и антрополошких изучавања“.²⁰

Према томе, из свега реченог следи и сасвим логичан закључак, односно – „како су Словени са другим индоевропским народима били баштеници не само језика, него и културе својих језичких предака, поменути стручњаци који их хиљаду-две година доцније налазе на знатно нижем развојном ступњу религијског живота морају узети да су они у међувремену изгубили део тог наслеђа, да су, просто речено, ‘подивљали’. То, разуме се, није немогуће, и дешава се у измењеним друштвеним условима, особито с обзиром на чињеницу да су виши облици религије тесно везани за постојање одређених друштвених институција, какве су краљевство, ратнички сталеж, свештенство и сл. Са друге стране, управо та међусобна повезаност објашњава зашто нам савремени словенски фолклор пружа тако много материјала за реконструкцију ниже, а тако мало за реконструкцију више митологије Прасловена. На првом удару хришћанизације били су управо ти горњи слојеви и установе паганског друштва, док је на нижем нивоу сеоских и домаћих култова толеранција нове религије била много већа и њен учинак мањи. Стога нам се најразумнијом полазном претпоставком чини да су Словени у доба свога заједништва и све до покрштења поседовали једну сразмерно развијену религију индоевропског типа, коју је хришћанство делом елиминисало а делом преобразило, делујући одозго, уништавајући њене горње слојеве и прожимајући се са оним доњим“.²¹

Све у свему, „претхришћанска духовност старих Словена тешко да је била сиромашнија од оне њихових индоевропских предака; напротив, она је морала бити сложенија и богатија него што се то данас може претпоставити на основу површних и нехотично или намерно искривљених извештаја којима о њој располажемо, и њених прежитака у простонародним обичајима и веровањима“.²²

²⁰ Лома 2005, 10.

²¹ Лома 2005, 10-11.

²² Лома 2005, 25.

И независно од претходно поменутих закључака и резултата истраживања – у склопу сагледавања најзначајнијих индоевропских идејних образаца и одговарајућих конотација – посебно треба приметити да су српскословенско-индоаријске паралеле многоструке и очигледне²³, а о овоме су писали и други аутори, са становишта различитих научних дисциплина.²⁴ Тако рецимо, поред низа разних других сличности, „паралелно пратећи реликте и реминисценције митско-историјске свести које је традиција оставила код потомака Индоевропљана и Индоаријаца, можемо приметити да постоје сличности у култовима, обредима и функцијама између Индре и Перуна, с једне, и Рудре и Волоса с друге стране“.²⁵ Поводом ових кључних религијско-митолошких ентитета старих Индијаца с једне и Словена с друге стране, „ако им се прати развој истовремено, онда се не смемо отети дојму њихове идентичности“.²⁶ У том смислу, поред примера изнесених на овом месту, могло би се навести и много других, подједнако упечатљивих.²⁷

[У поменутом контексту, осврнимо се још и на то, веома занимљива је и руска легенда о Волху Всеславевичу (Волху Всеславичу / Волху Всеславјевичу) који је, по предању, са својом одабраном четом ратника покорио Индију.²⁸ Осим ових,

²³ Уп. рецимо сажети *Речник истих и сличних речи санскрита и српског* у Пејковић 2015, 92-100. Поводом овог речника, међутим, треба нагласити да су у њему издвојене само неке најочигледније паралеле, док су реалне лексичке сличности небројено пута обимније и имају суштински карактер, заједно са различитим етнокултурним, генетским и другим српскословенско-индоаријским релацијама. Примера ради, у повезаном контексту је скретана пажња на базичну генетску сличност мушких линија (присуство хаплогрупе R1а као доминантне и код Словена и код највиших индијских каста итд.), коју прати и одговарајућа језичка блискост, почев од околности на које су скретали пажњу поједини аутори, тј. од тога да савремени руски језик поседује 54% исте базичне лексике као и староиндијски језик (в. у тексту Клџов 2019а). Наравно, слично би се могло рећи и за српски језик, уз пратећу констатацију да је код јужнословенских Срба хаплогрупа R1а системски заступљена у свим основним лингвокултурним областима, најчешће као друга по распрострањености, док је код северних („Лужичких“) Срба она, у просеку, присутна уз проценте који су међу највећим, како у европским тако и у глобалним оквирима (око 65%); в. Rebalá et al. 2013.

²⁴ Такође, и већ помињани знаменити археолог Ђ. Јанковић подсећа како Словени у Европи носе највише особина индоевропског језика, при чему посебно истиче српски језик, не пропуштајући да подвуче и блискост на нивоу генетике, јер „по ДНК, највише ‘аријевских’ особина имају Источни Словени, то јест Руси, што је и разумљиво због географске близине Индије“ (Јанковић 2015, 27). И у лингвистици је већ одавно постало јасно оно што у последње време непосредно доказује генетика (в. рецимо Кљосов 2013; Кљосов 2010, као и друге, новије студије и текстове истог аутора), односно – да су се каснији „Индоиранци“ одвојили управо од „балтословенског“ стабла (Ivšič 1970, 11). Другим речима, „да се словенски језици, донекле и балтички, у којечем слажу с аријским“ истицали су различити језикословци, нудећи велики број доказа (в. опет Ivšič 1970, 11).

²⁵ Zogović 1990, 79.

²⁶ Zogović 1990, 79.

²⁷ Рецимо, „старословенски бог неба Сварог има парњака у виду санскритске речи Сварга (...), што је рај куда иду праведне душе“ (Пејковић 2015, 8), уз разне друге повезаности сличне врсте. Када је реч о народним обичајима и митолошким представама в. и Недељковић 2009, 56-59. [По Недељковићу, Србима „данас може бити на понос што су, одржавајући Бадњи дан, сачували – више но било који од индоевропских народа – овај празник у пуној обичајној свежини, премда он сеже у најтамније дубине векова, до праскозорја људске цивилизације, у саму искон“ (Недељковић 2009, 56).] В. овде, рецимо, и врло карактеристичне словенске представе и предања о „Рахманима“ (Шалак 2012, в. пре свега стр. 112-114).

²⁸ Kevendiš 1984, 286; в. и Тодоровић 2004, 51. Притом, „сиже о Волху Всеславјевичу (ређе – Вољгу Бусла-

општепознатих и изузетно интересантних предања која говоре о томе како је Волх освојио Индију, забележене су још неке словенске (превасходно српске) представе које такође говоре о Индији.²⁹

У складу с претходним, али и бројним другим чињеницама, тј. на основу дубинских увида у дотичну проблематику, можемо констатовати да материјал којим располажемо – када је реч о старој српској / словенској *религији* (аналогно српском и старом словенском *језику*), неvezано за њено новије, јасно наглашено примарно хришћанско утемељење³⁰ – најпре упућује управо на повезаност с „ведским моделом“³¹, чија је сложеност недвосмислена.³² Такође, сасвим очигледна је и одговарајућа сложеност српске и словенске народне традиције, тј. културе у целини, као што показују бројни увиди различитих, меродавних истраживача (а сасвим супротно тенденциозним и анти-научним пројектима, који су тумачењу прошлости

вљевичу или Свјатославјевичу) и његовом походу на Индију припада најархаичнијем слоју руских епских песама“ (Иванов и Топоров 2001, 95).

²⁹ С једне стране, наимае, „сачуване су руске билине о Волху Всеславевичу (у слободном преводу ‘Жрец Свеславић’) и његовом освајању Индије са дружином“, док истовремено „и у српском сећању Индија има своје необично место, јер је са једне стране земља порока, а са друге земља благостања“, али „непосредне археолошке везе за сада још нису установљене, јер још није одлучено да се открије истина. Ипак, према ономе што се зна, у Индији је забележена инвазија, а за њом је уследила нова култура која је примењивала спаљивање покојника, по обредима налик оним у Подунављу“ (Јанковић 2015, 27). Уп. и Перић 2008; Будимир 1969, 153-154. По архаичним руским предањима, „када стигне вест да се ‘индијски цар’ спрема у поход на Кијев, Волх решава да предухитри противника и с дружином се упућује у поход на ‘Индијско царство’“ (Иванов и Топоров 2001, 95). Поред осталог, „Волх преобраћа своје војнике у мраве и с њима кроз уску пукотину улази у град, и подвргава га рушењу. Волх убија индијског цара, узима за жену царицу Авјаковну, жени своје војнике са седам хиљада поштеђених девојака, а сам, богато наградивши своје војнике, постаје цар“ (Иванов и Топоров 2001, 95). Такође, „мотив преобраћања Волха (и његових војника) у мраве, који продиру у неприступачну тврђаву, подсећа на сличан мотив везан за громовника Индру (Ргведа I, 51 и др.)“ (Иванов и Топоров 2001, 95), али и на још неке мотиве и (потенцијалне) историјске догађаје, чија анализа захтева посебан простор. Исто тако, у лику Волха примећују се знаци „Волоса-Велеса, код кога се такође могу пронаћи змајске црте, или црте *Змаја Огњеног Вука*“ (Иванов и Топоров 2001, 95). [Осим других, бројних синонимија и сличности српског епског јунака *Змаја Огњеног Вука* и руског епског јунака Волха Всеславевича – „упркос чињеници да је историјски прототип родитеља Волха Всеславјевича у основи непознат, док је у случају *Змај-Огњеног Вука* он углавном позната личност (иако се његов идентитет у песми понекад замагљује), у сегменту који припада домену типолошких сличности ова два лика поново показују сродност и у томе што се сумња у законито порекло јунака, у крајњој линији, своди на њихово натприродно (змајевско) порекло“ (Перић 2008, 70). Саобразно томе, и *Змај Огњени Вук* и Волх Всеславевич повезани су са мотивима вука и змаја итд. (Перић 2008, 46).]

³⁰ В. још једном Тодоровић 2010; Тодоровић 2015, поглавља III и II.

³¹ В. Лома 2005; Лома 2002. Поред већ помињаних и наговештених (бројних) аналогија, очигледна је, додајмо још и то, суштински важна синонимија како назива тако и карактера „бога громовника“ – у смислу једног од најзначајнијих дневних религијских олицетворења – код Словена и Аријаца, што прате и разна друга словенско-индоиранска слагања на пољу сакрално-религијске терминологије (в. рецимо Ivšić 1970, 12-13). О кључном значају „громовника“ Парцање – једног од врховних ентитета, аналогног Перуну – у ведској религији в. на пример у Ježić 1987, 60.

³² Надовезујући се на питање сложености ведског модела и произилазеће индијске цивилизације, није на одмет подсетити на становиште да „од религијске традиције, преко филозофије, до математике, економије, политике и уметности, готово да нема области сазнања којој Индија није била мајка-земља, а санскрит отац-логос, не само у односу на Европу него и шире, барем када говоримо о предхришћанском времену“ (Пејковић 2015, 7).

прилазили са становишта – можемо то и отворено рећи – наглашеног антисловенског и антисрпског приступа, у геополитички мотивисаној тежњи да „контролишу“ њихову прошлост).³³

Још неки од посебно значајних српских и словенских митолошко-религијских и културолошких образаца – додатне чињенице и тврдње различитих научника

Додатно сажимајући доступне податке – и до краја искористивши могућности плодотворне мултидисциплинарне анализе – у стању смо да говоримо и о временски удаљеним облицима сакралних знања која се налазе у основи различитих цивилизација, па у том смислу и српско-словенске. Може се рећи да ови сакрални обрасци истовремено представљају и *старе митолошко-религијске кодексе*, „завете“ разних етноса, пројављене у дубокој прошлости и још увек присутне на нивоу различитих видова комуникације савременика са давним прецима, путем онога што називамо *традицијом* и савременим промишљањима традиције.

Међу *српским заветима*, од суштинског и непроцењивог значаја за очување народне самосвести – осим старијег *Косовског завета* и новијих, на њега наслоњених идејних система, који се директно надовезују на базични *светосавски образац / завет*, као и на, с њим такође непосредно повезану, кључну идеју о *Новом Израљу*³⁴ – исто тако учачавамо обресе (али и утемељене структуре) онога што бисмо, следећи одређења појединих аутора, радно могли назвати и *старим српским заветом*.³⁵ Иако се о њему, под овим, особеним појмовно-терминолошким одређењем, у поменутом смислу није много писало, без увида у управо овако дефинисано *древно идејно упориште* тешко је реконструисати и суштински разумети кодове

³³ Уп. рецимо Лома 2005, 25; Терзић 2000; Батаковић 2008. О ширем контексту *антисрбизма* (и његовим различитим аспектима) в. рецимо Екмечић 2002; Аврамовић 2009; Тодоровић 2018; Влајић 2001; Митровић 1991.

³⁴ В. Благојевић 1994; Тодоровић 2015, в. пре свега поглавље III; Bogdanović 1984. Наиме, „насупротив византијском универзализму, Срби су видели себе као ‘народ Божи’ или као ‘нови Израил’ а Србију, или тачније Рашку са Косовом и Метохијом, као ‘небески Јерусалим’ на земљи“, при чему се – у складу с претходним – Светом Сави приписује „формулација те доктрине: ‘Исток мисли да смо Запад, а Запад да смо Исток... А ми смо Срби судбином предоређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи никога!’“ (Грчић 2011, 191; в. и Гавриловић 1991).

³⁵ В. Јанковић 2015, 320. Са дотичног становишта, по крајње афирмативном Јанковићу, „својом древном вером у јединог Бога творца, Словени су спровели Његове заповести о гостољубљу, заробљеницима, о браку, судијама, и отуда слободољубивост и трпеливост словесних Словена“ (Јанковић 2015, 319). Из ове тврдње / закључка следи и промишљање да „Словени имају ‘свој’ Стари завет, који није записан као јеврејски“, односно – „постоји став да су Срби три вере (и атеисти, свакако), и то јесте тако по историјским чињеницама, биологији и језику“, али „предисторијско Предање, Стари завет, носе само они православни, они који се држе исконских обичаја, оличених пре свега у Божићу и слави“ (тј. „без тих обичаја су и римокатолици (‘Хрвати’) и муслимани (‘Бошњаци’) само део популације својих религија, мада их уз српске претке још држи инстинкт, као и мелос“) (Јанковић 2015, 320).

српске колективне психе, која обухвата различите идејне димензије, међусобно зависне и испреплетене у склопу јединствене целине.³⁶

Шта бисмо, дакле, у најкраћим цртама могли да кажемо у вези с идејном суштином поменутог *упоришта*? Уз напомену да је ово питање крајње сложено и да постоје различити приступи дотичној проблематици, у првом реду скренућемо пажњу на релевантним чињеницама утемељен закључак већ вишеструко помињаног А. Ломе, по којем „у средишту праиндоевропске космологије стајала је ватра, латентна и у својим разним манифестацијама, а одговарајуће космолошке представе могу се препознати и код паганских Словена“, што важи „и за елементе праиндоевропске есхатологије, индивидуалне и универзалне, т. ј. учења о загробној судбини човека и о коначном исходу света, које је такође стајало у вези са култом ватре“. ³⁷ Притом, наведена схватања су истовремено била и стародревна и високо развијена, односно – као што је већ наговештено – „она се никако не могу означити као примитивна“ већ, напротив, показују „висок ступањ теолошке и космолошке спекулације“³⁸, што је стање које су стари Словени и Срби додатно развијали.³⁹ Наравно, овим задиремо у још једну (под)тему која изискује додатна разматрања и о којој би се – услед њене сложености и доступних података – без сумње могло надугачко и садржајно писати, па ћемо се овде нужно ограничити на претходно изнесене констатације.⁴⁰

Када је реч о духовности, бројни примери „добро осветљавају изворе богате сакрално-философске лексике Старих Словена, која је потом била употребљена за превођење хришћанских текстова с грчког“.⁴¹ Међутим, и то је такође недовољно истражена област која заслужује засебан осврт, јер и наведени закључак ненаметљиво али јасно сведочи о високој култури.⁴²

Осим овога, потребно је непосредно скренути пажњу и на друге, блиске и важне, аспекте словенске културне развијености у прошлости, почев од значајно мистификованог питања словенске писмености.⁴³ На древну писменост и културну

³⁶ Уп. Тодоровић 2019; Тодоровић 2015.

³⁷ Лома 2005, 25. Некадашњи централни значај и улога ватре / огња јасно су видљиви и на основу бројних народних обичаја и веровања словенских народа (неретко у вези с култом предака / мртвих), који су се одржали све до новијег времена. Уп. рецимо Соколова 1978, 56-57. С друге стране, када је реч о значају ватре / огња у ведској религији, уп. илустративне примере у Ježić 1987, 127-138 итд.

³⁸ Лома 2005, 25.

³⁹ В.у Лома 2005, 25.

⁴⁰ У сваком случају, јасно је да стари Индоевропљани „нису били никакав примитиван барбарски народ“ (Ivšić 1970, 10), као што то нису били ни њихови непосредни наследници Словени / Срби.

⁴¹ Станишић 2006, 307.

⁴² Другим речима, на овом месту се ни њом не можемо подробније бавити, уз наду да ће и чињенице на које смо успели да укажемо бити довољне за стицање иницијалне слике о сложености суштине (пра)индоевропске и из ње произилазеће српкословенске религијске мисли и сродних представа.

⁴³ С тим у вези, сасвим сигурно, „традиционално схватање да се писменост код старих Словена развијала под утицајем Гота (од којих су, мисли се, Словени преузели и назив *букве*) тешко се може одржати кад имамо

развијеност Словена / Прасловена – сем више других компетентних аутора – врло аргументовано је (као што смо нагостили и у претходној напомени) указивао славни научник Милан Будимир, непосредно упућујући на очигледне лингвистичке аргументе. У ствари, словенска терминологија везана за *писање, слова и књигу* указује управо на старину и културну развијеност⁴⁴, али на древност и развијеност такође указују и други словенски термини, тј. с овим повезане чињенице.⁴⁵

пред собом термин *писати*, који је много старији од свих веза између словенских и германских племена, јер се јавља у тохарском и староиранском“ (Будимир 1969, 28). У ствари, „то значи да су стари Словени знали за писање и писменост свакако пре четрдесет векова, или можда и раније, пре но што је наступила индоевропска дијаспора”, а „у том смислу, тј. против готских утицаја, говори и, по свој прилици из Месопотамије, посуђени термин *књига – кунига*“ (Будимир 1969, 28). И по универзитетској уџбеничкој синтези П. Радића, примера ради, „Словени су вероватно познавали извесне облике писмености давно пре прихватања хришћанства“, а „о томе као да говоре бројни словенски термини из ове области, исп. *буква*, ‘слово’, *писати*, *писмо*, *рисати*, *црта(ти)*, *печат(ати)*, *чисти* ‘читати’, *чтенје* ‘штиво’“ (Радић 2011, 83).

⁴⁴ В. Будимир 1969, 26-28. Поред осталог, М. Будимир пише и о „врло архаичним везама трипољских Словена са представницима анадољских култура који су, исто као и становници Месопотамије, слали своје трговце долимама Дњепра и Буга по балтички Филибар“ (Будимир 1969, 27-28).

⁴⁵ Примера ради, у сродном смислу, веома је „интересантан и изузетно илустративан крупан термин *град*, који није само лингвистички сведок, него и онај који говори о материјалној култури у смислу М. Ростовцева“, при чему „термин *град*, као назив сталног утврђеног насеља, ограничен је искључиво на словенски речник, јер му нема трага у осталим индоевропским дијалектима“ (И. Т. : у сваком случају, он је у словенском речнику несумњиво најочљивији и најприсутнији), односно – „има га, додуше, на античком централном Балкану, на Пелопонесу и на Криту, а можда и у области апенинских Етрураца који су се крајем IX века ст. е. доселили са источног Балкана“ (Будимир 1969, 11). На ово се, такође, надовезује изузетно важан закључак М. Будимира да је културна симбиоза „наших словенских предака“ са Средоземљем и старобалканским областима започела у веома давна времена (Будимир 1969, 11). У случају поменутог српско-словенског термина *град*, примера ради, „ако прихватимо ту (И. Т. : српскословенско-старобалканско-медитеранску) везу, лексичку и културну, онда је балкански источник у овом случају сачувао најстаријег сведока, који се много доцније јавља и у Померанији, где имамо топониме Naugard (Нови град) и Stargard (Стари град)“, а „да је овај необично важан термин специфичност словенског речника, види се по његовој апофонској варијанти *жрд – грџа*, која доказује да је то насеље дрвеног типа, нешто као руска *древња*, а не медитеранског типа, који је од камена“ (Будимир 1969, 11-12). Наиме, средоземни урбанизам је „прегрчког порекла“, а „на то смо указали већ напред кад смо поменули крупан термин *gord-grad*, документован код старих Бруга, на минојском Криту, а врло вероватно и код семитских Фојничана“ (Будимир 1969, 59). Такође, треба нагласити и да је М. Будимир – осим на словенско-старобалканске – скретао пажњу и на значајне словенско-етрурске паралеле, на шта су се с разлогом освртали и други аутори (али је ова тема још увек итекако отворена за нова истраживања, а у сличном смислу пажњу треба скренути и на очигледне, врло упечатљиве и значајне српскословенско-баскијске паралеле, које итакако могу имати везе и са старобалканском старином; в. Хлебџ 2017, 40-52). Тако, рецимо, музички инструмент зван *сопила* или *сопила* сачуван је „не само код Јужних, него и код осталих Словена“, а „како се у етрурском речнику *фрулаш* зове *šuplu*, одакле је посуђено и латинско *subulo*, а у ономастикону старих Бруга имамо *sipulos*, врло је вероватно да је реч о истом инструменту за који су знали и стари Словени и стари Балканци. За старобалканску музику, без које се не може замислити ни Орфеј ни орфизам, ова подударност, иако лексичке, али и материјалне природе, указује, макар и фрагментарно, на оне источнике који су заједнички и античкој и најстаријој словенској култури“ (Будимир 1969, 12). На све ово се посредно надовезује и „античка традиција о страном, негрчком пореклу најстаријих грчких песника и певача, као што су Орфеј, његов ученик Линос и његов ученик Мусај, затим Олен, Памфос и други“ (Будимир 1969, 73). Исто тако, што је изузетно важно нагласити, на грчком се жито звало *сітос* и *сіта*, а „како је та реч у грчком страна могуће је да је словенског порекла“ (Будимир 1969, 67). Према томе, на примеру више изузетно важних термина из домена примарних културних достигнућа од кључног цивилизацијског значаја (град, жито, писмо итд.), од којих смо овде навели само неколико, Будимир је указао на древни значај, културно-цивилизацијску развијеност и широку присутност словенских предака.

Поред осталог, у сваком случају, сигурно је „да имамо два исказа из средњег века који потврђују да Словени јесу користили извесно писмо и у доба паганизма“, при чему „први потиче од Црноризца (Црнорисца) Храбра с почетка X века“, а „он наводи да су Словени пагани користили црте и резе“. ⁴⁶ Осим тога, „други исказ, из средњег века, али са подручја западно-балтичких Словена, такође јасно сведочи како су Словени у паганско доба користили писмо“, односно – реч је о подацима на које указује хроничар Титмар, немачки каноник из Магденбурга, „описујући, на прелазу X у XI век, један пагански словенски град“. ⁴⁷ Он, наиме, непосредно сведочи о томе како су у словенском храму унутра „слике богова кичицом рађене“, а „имена су им урезана“. ⁴⁸ Такође, у сродном контексту треба поменути и чињеницу да су пронађени календари у Лепесовки (Волинска област) и Ромашки (јужно од Кијева) имали управо својеврсне „црте и резе“. ⁴⁹

У наведеном смислу изузетно је занимљив – у склопу одговарајућих представа о старом, огромном и величанственом балтичком словенском граду, најчешће познатом под именом *Винета*, које су прерасле у праву легенду – и опис (Адама Бременског) који се тиче „словенске метрополе Јумне, која се налазила на обалама Балтичког мора“, при чему се наглашава да је Јумне (синониман Винети) „највећи од свих европских градова, укључујући и Константинопољ“. ⁵⁰ Уосталом, одвајкадашња величина, развијеност и раширеност старих Срба / Словена на територији данашње Немачке (али и околних земаља) широко је посведочена и, иако се најчешће прећуткује, ипак представља општепознату чињеницу за све оне који су дубље заинтересовани за наведену проблематику. ⁵¹

⁴⁶ Kostić 2009, 26.

⁴⁷ Kostić 2009, 27.

⁴⁸ Kostić 2009, 27.

⁴⁹ В. опширније у Kostić 2009, 27-28.

⁵⁰ Kostić 2009, 16.

⁵¹ В. респектабилан низ различитих непосредних примера и информација (који су, сами по себи, тек делић увида у свеprisутност Срба / Словена на територији данашње Немачке и блиских земаља) у Vukčević 2007; Новаковић 1977, 97-105, 130-144 и даље; Новаковић 1993, в. речимо стр. 186-188, 205-220 итд. Ови стари Срби су – као што доказују (у претходно наведеним књигама) већ побројане и многе друге чињенице – боравили на огромним просторима, при чему их различити аутори деле по предеоним целинама у којима су живели. На пример, када је реч о тзв. Набским Србима, већ истраживање само те групације захтевало би, малтене, читав један институт (а да не говоримо о проучавању присуства и улоге Срба на простору целе савремене Немачке). Наиме, „насељавање Словена / Срба-Венда у региону око реке Naab, или Nabwinda, предмет је бројних студија и чланака водећих германских научника“ (Vukčević 2007, 337), а о овоме се – преваходно услед свераширеног антисрбизма (в. Екмечић 2002; Вуковић 2009; Димитријевић 2010; Ломпар 2012; Антонић 2008; Тодоровић 2018; Тодоровић 2020) и одговарајућих (гео)политичких разлога, тј. из њих проистичућих притисака (Степић 2004, 258-259) – у српским земљама тренутно готово ништа не зна, а на нивоу српских научних и универзитетских институција изузетно мало говори и истражује у контексту дотичне проблематике, иако о одговарајућем српском присуству сведоче бројни (пре свега средњовековни) документи, као и многа имена места, тј. топоними и хидроними итд. (в. Vukčević 2007, 338).

Од значаја је поменути и да Масуди Словене описује као народ који је имао изузетно сложено изграђене храмове и астрономске опсерваторије.⁵² (Поводом тога, занимљиво је приметити и да су у српском обичајном календару „тако чудесно и домишљато помирени космогонија и привреда, митологија и животна свакидашњица, да је он у том погледу јединствен“⁵³, а о сложености и развијености словенских календара у древна времена такође су писали најмеродавнији аутори.⁵⁴ Аналогно овоме, у српском календару, „непогрешиво, и без изузетка, сваки боговешти дан у години је имао посебно, и нарочито, назвање и особине, и био праћен саобразним људским радњама и понашањем“.⁵⁵) Подразумева се, ни ово није све, тј. о сличним питањима и доказима словенске / српске културне развијености у прошлости – која је и сама по себи логично разумљива уколико се имају у виду величина и положај словенског макро-етноса – могло би се рећи још доста тога.⁵⁶

У складу с претходним, прилично је беспредметно – а уколико имамо у виду расположиве доказе, често помало и смешно – негирање или умањивање сложености и значаја српске / словенске културе и цивилизације у прошлости⁵⁷, јер су у овом тренутку доступни бројни подаци који оповргавају (благо је рећи тенден-

⁵² Kostić 2009, 24-25.

⁵³ Недељковић 1990, стр. IX.

⁵⁴ В. Ribakov 2015, 548-551 итд.

⁵⁵ Недељковић 1990, стр. IX.

⁵⁶ Уп. рецимо примере који су ненаметљиво изнесени у бројним радовима и студијама већ вишеструко помињаног М. Будимира (Будимир 1969 итд.). Поред осталог, сасвим неоспорно је да се Срби – као очигледно „словенски народ“, у смислу непосредне повезаности са етничким, језичким, културним, генетичким и другим особинама које се данас описују као „словенске“ – у време које се јасно прати са становишта одговарајућих писаних извора налазе на великим територијама и у непосредној близини / суседству (и прожимању) са цивилизацијама које су се сматрале за најразвијеније (у оно време). Поред осталог, рецимо, уобичајено је да се у историјским синтезама наводи како – у Аналима франачког краљевства из средине прве половине IX века, у смислу званичне хронике франачке државе – Срби представљају „народ који, како кажу, држи велики део Далмације“ (*Sorabos quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur*) (Алексић 2020, 21; Благојевић 2011, 51). Притом су они, у блиском временском интервалу, пронађени и на разним другим просторима. Рецимо, поред више других доказа, обично се – као сведочанство раног српског присуства на Балкану и околним областима – помиње постојање епископа града Гордосерба у Малој Азији из 691/692. године (Алексић 2020, 21). Интерпретације оваквог, вишеструко документованог присуства српског имена у југоисточној Европи и другим подручјима (укључујући ту и Малу Азију) могу бити разнолике, али – независно од тумачења – очигледна је велика раширеност овог етнонима, као и многобројност српског народа на тим просторима, који се сматрају за колевке најдревнијих и најразвијенијих цивилизација (од Лепенског Вира и Винче, тј. културних средишта „Старе Европе“, до старе Грчке, римске цивилизације и Византије; уп. Срејовић 1994).

⁵⁷ У ствари, чињенице да Срби у овом тренутку не заузимају значајно велику територију, тј. да данас идентитетски Срби у глобалним размерама нису многобројни, саме по себи не представљају никакав доказ у прилог теза по којима су Срби (али и Словени, који су у дубљој прошлости често и синонимни, бар са становишта старијег домаћег народног етнонима, са Србима) били безначајни и малобројни у ранијој прошлости. Наиме, наведене тврдње заснивају се првенствено на системски присутном антисрбистичком дискурсу, користећи се савременом – бар како то често изгледа или се, пак, тако доживљава од стране протагониста оваквих становишта – „(гео)политичком слабошћу“ српског етноса, у циљу изван-научно мотивисаног наметања „закључка“ о незнатној старости, величини и значају овог народа и његове културно-цивилизацијске улоге у прошлости.

ционо) мишљење о „примитивним Словенима“ (из Припјатских мочвара итд).⁵⁸ По поменутиим становиштима – пројектованим од стране јасно уочљивих центара моћи – они су били без икаквих културних достигнућа и способности, као и без иоле значајније прошлости, а уз то још и мале територијалне распрострањености (или, чак, могуће веће раширености и бројности, али без икаквог културно-цивилизацијског, војног и другог значаја, утицаја и потенцијала, тј. нека врста „бесловесне масе“).⁵⁹

Наиме, као што је већ наглашено у ранијем делу текста, и лингвистика и археологија и етнологија и генетика и историја слажу се, са својим различитим доприносима и међусобно усаглашеним чињеницама – као и преко неких од својих, посебно истакнутих научних представника, који су издржали системски

⁵⁸ Као што су вишеструко примећивали водећи научници, јасно је „да се и у првој половини XIX века са науком радо мешала политика“, која је довела до тога да су „љубитељи праволинијског закључивања“ услед „раног неспоминијања изводили закључак да Словена пре тога у Европи, у видном пољу тадашњег грчко-римског културног света, једноставно није било“ (Трубачов 2006, 92), а „научници из немачке школе дисциплиновано су кренули да траже место за Словене у мочварама Припјата“ (Трубачов 2006, 94). Међутим, „сада се на то може гледати као на научни мит, на једну од великих заблуда“ (И. Т. : у ствари, као што директно наводе / доказују бројни аутори а имплицитно и сам Трубачов, реч је пре о *мишљеном пројекту* него о „заблуди“), јер несумњиво је да су Словени „од памтивека живели у самом срцу Европе“ (Трубачов 2006, 92). Примера ради, у вези с претходним, „име реке Дунав није реткост у народним песмама источних Словена, јасно је да су они са Дунава донели са собом ово неизбрисиво сећање на њега“, а „ни рушилачки угарски упад пре више од хиљаду година није избрисао ту чињеницу да се и у данашње време и даље са Мађарском граниче два народа, који и даље носе словенско име, а сама Мађарска низија је и сада прекривена називима река и насеља словенског порекла“ (Трубачов 2006, 92). О древном присуству Словена на Дунаву в. и Трубачов 2006, 178-179. Такође, о словенској припадности Панонаца – саобразно мишљењу и других научника – в. у Трубачов 2005, 128-129. Описи Панонаца, наиме, „подсећају на то што други стари аутори (Јордан, Псеудомаврикије) причају о Словенима“ (Трубачов 2005, 129). О старом присуству српског имена на подручју Паноније и Подунавља в. рецимо у Џурапић 1924, 24-25; такође в. и Тодоровић 2017, 96-104. Када је реч о доказивању несумњиве повезаности Срба / српског имена и јужних Карпата још у давна времена в. Трубачов 2006, 101-102.

⁵⁹ На пример, са једног становишта, „до 19. столећа подразумевало се да су Илири једнаки Србима“, али „због уздицања Русије, а пошто је пала под комунисте, почело је да се са Запада намеће мишљење да су Словени неборбен народ који се доселио у Подунавље из некаквих ритских предела између Висле и Дњепра, и то под номадским Аварима, што су западнословенски научници углавном прихватили“ (Јанковић 2015, 39). Сходно овоме, „уместо Словена, свуда у Подунављу су пронађени борбени Германи и номадски Сармати“ (Јанковић 2015, 39). У складу с одговарајућом идеологијом, у Мађарској се наглашено избегавало истраживање словенске прошлости, а и у некадашњој Југославији су истраживања „започета па заустављена“ (Јанковић 2015, 39). Овде треба додатно подсетити и на чињеницу да је подунавско-панонско-балканска теорија о пореклу Словена била општепријетна у аутентичним, домаћим старим словенским представама о њиховом пореклу (Sedov 2012, 14). Бројни примери који сведоче о овоме могу се консултовати, рецимо, у оквиру студије Sedov 2012, стр. 14-16 и даље. Када је реч о овим древним, домаћим словенским представама, а пре свега о најпознатијем Несторовом летопису, треба имати у виду да постоје две главне претпоставке (које је могуће и повезати) о томе ко су, у ствари, „Волохи“ („Волхи“ / „Власи“) што се овде помињу; по поменутиим изворима, они су насрнули на претке Словена у дунавској прадомовини (која је у различитим сећањима, тј. домаћим изворима, Словена опстала превасходно у виду успомене на једну врсту „просторно-идентитетског“, најзначајнијег средишта огромне територије) и изазвали њихова нова кретања. По једнима, наиме, реч је о Римљанима, а по другима о Келтима (в. Толстов 1948, 12-13; Јанковић 2015, в. рецимо стр. 41-42, уп. и стр. 35; Јанковић 2016), али је евидентно да се ради о западним народима који надиру на исконске словенске територије.

притисак (условљен изван-научним разлозима) и изнели тешко обориве доказе – у формирању заједничке / јединствене и логичне представе о територијалној величини, сложености, древности и значају (пра)словенске цивилизације.⁶⁰ Штавише, у светлу свих расположивих чињеница, данас тврдити супротно било би веома храбро (са становишта свакога ко има истинске научне претензије).

Уосталом, у старим, аутентичним словенским изворима њихова територија најчешће заузима огроман простор, као што, рецимо, „целу ову територију

⁶⁰ В. рецимо поглавље „О старости Венета у Европи“ у Новаковић 1993, 186-188. Између осталог, реномирани историчар Р. Новаковић закључује да, без обзира на сву неизвесност, „помен Венета (Венета) као ближих или даљих суседа Келта у I веку пре н. е. доста се уклапа у наша размишљања о старости Венета (Венета, Инда) на простору на којем их нешто касније доста јасно разликујемо“ (Новаковић 1993, 187). Сходно претходном, произилази да су у прошлости Венди заузимали и подручје „које обично називамо Германијом“ (Новаковић 1993, 186). Такође, у блиском културно-географском смислу, поред Венета / Венета помињу се и Истри, под којима се, по свој прилици, подразумевају неки Подунавци (Новаковић 1993, 186-187), што би – потенцијално посматрано – могло да одговара и односу повезаних етничких групација које су генетички одређене доминацијом две најзаступљеније „словенске хаплогрупе“, R1a и I2a Dinaric, или да упућује на неки други, слични, „дуални“ унутарсловенски контекст (уп. Тодоровић и други 2015, в. рецимо стр. 163-164, 140-142, 184-185). У склопу анализе одговарајућих извора, Новаковић недвосмислено упућује на велику старост Словена (Венета / Венета) у Европи, као и на њихову изузетну распрострањеност (в. рецимо Новаковић 1993, 187; уп. Vukčević 2007). С тим у вези, „у више махова је указано да се о времену појаве Словена у Средњој Европи, односно о помену њиховог имена, различито просуђује, често врло неуверљиво. Више пута се време њихове појаве на одређеним просторима везује за време у које се њихово име први пут помиње, што никако не мора да значи да су баш тада наишли; они су на тим просторима могли бити и раније само нису нигде били споменути“ (Новаковић 1993, 187-188), односно – били су ту присутни, али под другим / старијим именима. С друге стране, када је реч о источнијим европским областима, „питање Сармата и њихових веза са Словенима, па и Србима, било је у прошлости веома често предмет проучавања истраживача, а тако је и данас“ (Новаковић 1993, 188). Притом, „Сармати“ се бележе све од подручја која се налазе западно у односу на Вислу па до Каспијског језера, иза Кавказа итд. (Новаковић 1993, 189), у различитим описима директно се надовезујући на „Венете / Венде / Венете“, преплићући се с њима и заузимајући огроман простор. Као што су примећивали различити аутори, „одмах потом на истој дужини појављује се словенско племенско име“, па би било врло тешко објаснити (уколико инсистирамо на томе да Словени, Срби и Сармати нису повезани) „где су остали Сармати, односно одакле су изненада наишли Словени, ако нису обоје идентични; на оваквом великом пространству морали су постојати под неким именом“ (Новаковић 1993, 189). Исто тако, уосталом, „на многим местима римског царства изненада се појављују Словени тамо где је раније јављано о сарматским насељима“ (Новаковић 1993, 189; в. у истом контексту обавезно и Шафарик 1998, 59, 64-73, 78-79 итд.). Рецимо, „*Sarmatae limigantes, Sarmatae servi* имали су стална места становања, чак градове, које Птоломеј спомиње именом, борили су се више као пешадија него коњаници, поседовали су возила и били су увежбани пливачи, што су све карактеристичне особине старих Словена“, при чему „имена градова и река, осим оних искривљених, носе изненађујуће јасно обележје словенског порекла“ (Шафарик 1998, 78; поводом овога, када је реч о најновијим истраживањима и закључцима, обавезно в. и Јанковић 2016, где се изнесе и најсвежији докази у прилог тога да су тзв. Лимиганти, у ствари, били део словенског етничког корпуса, тј. непосредно повезани с њим). У блиском смислу, важно је нагласити и да се под именом Венеди (и сличним етнонимима) „врло често могу подразумевати и Срби“ (Новаковић 1993, 210), у смислу другог, тј. домаћег (и знатно старијег од „Словени“) народног имена, услед чега, као што је већ наглашено, можемо говорити и о *српкословенском* етносу (в. још једном Кобичев 1973, 25-26; Рудељев 1992; Шафарик 1998, 128-134, 48 и даље, итд.; Караџић 1972, 36). На исто упућују различити извори и аутори (в. на пример и у Новаковић 1993, 210-216). Уосталом, данас – узимајући у обзир дела низа аутора, тј. одговарајуће, вишеструко изношене податке – можемо рећи и да је ово општепозната чињеница која, услед разлога што су већ више пута образлагани, тешко да може бити спорна (уп. Тодоровић и други 2015, 60-61, 144-145). Поводом овога в. опет и Vukčević 2007, пре свега стр. 76-79.

словенског света Кадлубек приказује као огромну државу, велику попут Римског царства⁶¹. На исто или слично упућују и други, стари домаћи словенски извори (и аутори), па тако, на пример, „чешки летописац Далимил, који је писао своју *Хронику* између 1282. и 1314. године, користећи при томе многа сазнања из старих народних предања и песама“ говори о томе да су Словени прво „населити Илирик, у суседству Грка“, а „потом су се широко распространили“,⁶² што је саобразно и бројним, већ помињаним, другим словенским изворима.

Повезана запажања о појединим етногенетским (и њима блиским) важним питањима

У вези с претходним, потребно је скренути пажњу на то да су научници с правом истицали – када је реч о терминологији античких, тј. старих аутора / извора – како су Сармати и Сарматија не првенствено етнички „већ колективни појмови“, односно да под њима треба схватати „племена разних народности“.⁶³ Слично се може рећи и за употребу термина Илири, Трачани, Скити, па и Германија, Дачани, или пак Власи (Волохи) итд.⁶⁴

Овде је целисходно подсетити и на један познати, врло упућујући пример, који потиче од славног П. Ј. Шафарика, односно – „домовину старих Словена у I веку наше ере ограничити на област Волге у којој су живели Срби или балтички Венеди према Плинију, значи према томе исто, као и тврдња да су се станишта Германа у тој временској епохи налазила само унутар граница кнежевине Валдек“, тј. „као што су се пранасеобине Срба – Венда налазиле у средишту између Скита, Германа, Келта и Трачана, на исти начин је њихова праисторија донекле уједињење

⁶¹ Sedov 2012, 14-15. О сличним представама сведоче, дакле, бројни стари извори и аутори (в. и у наредним напоменама). Можда је, у датом контексту, феноменолошки посебно илустративан Мавро Орбини (в. Орбини 2016; уп. непотпуну верзију Орбини 1968), који још давне 1601. године на италијанском језику објављује своје дело. Поред осталог, Орбини наводи да је словенски народ (тј. истоимена групација представљена као „макро-етнос“) још у давној прошлости владао огромним пространством и изнедрио велики низ различитих подгрупа, које му културно-цивилизацијски припадају. Између осталог, словенски народ је – по овом аутору – још давно „покорно и под власт свога царства привео читаву Сарматију“, након чега се разделио „на више огранака под разним именима“ (Орбини 2016, 110), уз наглашавање да је тај род још и данас „највећи од свих народа“ (Орбини 2016, 111). [У прилог њихове некадашње славе се каже и да „оружјем освојише готово целу Европу“, али и бројне ваневропске територије (Орбини 2016, 111). У Орбинијевом делу се - треба поменути у феноменолошком смислу - Словени проналазе у различитим, веома широким просторним и бројним историјским контекстима, па се тако, примера ради, поред осталог говори и о томе како они „окупише на Венедском мору моћну морнарицу, којом потом нападоше Енглеску, где су их због њиховог високог стаса сматрали дивовима“ (Орбини 2016, 113), уз указивање на изворе који тврде да су Британци протерали „с острва Дивове зване Словенима“ (Орбини 2016, 111) итд.]

⁶² Sedov 2012, 15.

⁶³ Županić 1924, 6.

⁶⁴ И у прилог конкретизованог доказивања ове констатације би се, свакако, могли изнети бројни, непосредни илустративни примери (али би нас то одвело ка писању још једног текста).

праисторије свих наведених главних и племенских народа Европе, и са те тачке гледишта помаже у решавању загонетке“.⁶⁵

Новија научна истраживања и промишљања у поменутом правцу донела су и велики број нових, а међу њима и недвосмислених, закључака и доказа (у прилог тезе о величини и раширености словенског етноса у прошлости), уз нове јасне формулације у овом смислу, које је заиста тешко оспорити. Свакако, наиме, логично је закључити да је у животу Словена (на Дунаву и суседним областима) био „период када је етноним **slověne* одсуствовао, и то су забележили антички писци“, при чему „када писци византијског доба помињу Словене-Склавене, они повезују то име поново са становништвом подунавских крајева; то је нарочито јасно изражено код Јордана, где се каже да северно од Склавена живе Венети, а према истоку, иза Данастра – Анти. Периферијски Венети, Венеди и Анти су такође Словени, али су они названи позајмљеним именима, као што то често бива у пограничним областима“, док централни Склавени-Словени носе свој аутоетноним.⁶⁶ У дотичном смислу треба још једном подвући да су Мађари, освајајући своју земљу, затекли тамо „густу словенску популацију и словенску топонимију“, уз велику разноврсност њених типова.⁶⁷

У складу с расположивим чињеницама, може се констатовати – заједно са значајним бројем уважених, већ помињаних аутора (од Шафарика, Вука Караџића и низа слависта ранијег времена до Кобичева, Будимира, Рудељева, Јанковића и других) – да макро-етноним Словени у ствари замењује стари протословенски (али истовремено и прасловенско-индоевропски) аутоетноним *Срби*, који је осведочено био раширен на веома великој територији, у непосредној вези с каснијом распрострањеношћу (тако новоназваних) *Словена*.⁶⁸

⁶⁵ Шафарик 1998, 128; уп. Јанковић 2015, в. речимо стр. 39-42.

⁶⁶ Трубачов 2005, 50.

⁶⁷ Трубачов 2005, 50.

⁶⁸ В. опет Кобычев 1973, 25-26; Шафарик 1998, 128-134, 48 и даље; Рудељев 1992, најпре в. стр. 68-69; Будимир 1959, 36 и даље, 42-43; Караџић 1972, 36; Vukčević 2007, 76-79, 58 и даље; Новаковић 1997, 36-38; Петровић 2005, 184-186; уп. и Фасмер 1971, 603-604; Недељковић 2001, 190. Такође обавезно в. и Јанковић 2015; Јанковић 2016; Тодоровић 2017. У складу с претходним, по неким гледиштима, древни помен Срба и њиховог кнеза Девана „важан је и у светлу новијих научних виђења по којима је идентитет Словена обликован пре свега као конструкт византијских писаца 6. столећа како би означио комплекс различитих етнија које су се у то време налазиле са друге стране Дунава и да пре тога као такав није ни постојао“ (в. Алексић 2020, 30; Curta 2001, 118-119). Као што је и раније наглашавано у нашим радовима, по Будимиру је неоспорно „да се српско име помиње знатно раније но што је то случај са именима осталих словенских племена, па и са самим именом Slovenini“, а рано датирање српског имена, у контексту одговарајућих лингвистичких података, упућује на „ревиизију традиционалног схватања о релативно позној појави словенских Индоевропљана“ (Будимир 1959, 43). О ревиизији оваквих схватања, на основу нових генетичких сазнања, такође говори и А. Кљосов у својим студијама (в. пре свега Кљосов 2013). Поред осталог, Милан Будимир истиче да „оне стручњаке који с неповерењем гледају у Порфиригенидове Србе између источних Карпата и Дњепра треба подсетити на живу чињеницу што данашњи становници Влашке и Молдавије зову именом Sbul своје јужнословенске суседе у Подунављу, тј. Бугаре“, а и „начин бројења у румунском од десет на више јасно показује, поред осталих реликата, какав је био супстрат у тим областима“ (Будимир 1959, 43). Аналогно претходном, осим очигледног и свеприсутног појављивања српског етнонима на словенском југу

На овде фокусирана питања древности и етногенезе / порекла Срба и Словена, као што је више пута наглашавано, неизоставно се надовезује и проблематика трагања за коренима и општим карактером Индоевропљана, тј. за њиховом прадомовином и културно-цивилизацијским дометима и упориштима. Услед тога, потребно је да се мало ближе додатно позабавимо овом темом.

У складу с тим, поставља се питање – одакле кренути и докле досегнути а да то (у складу с расположивим простором) буде истовремено сажето, разумљиво и довољно информативно? Након увида у различита мишљења када је реч о њиховом етничком карактеру и прадомовини⁶⁹ – најлогичније је пре свега становиште по којем „како се језик најмање мијења гдје нема мијешања, то ће језици који су најархаистичнији – колико то нијесу колонијални језици – бити најближи некадашњој прадомовини“, а „како су славенски језици с литавским између свих ие. језика најархаистичнији (по развијеној флексији и акценту), то се може мислити да се ти језици нијесу далеко одмакли од индоевропске прадомовине“.⁷⁰ Поред осталог, примера ради, познато је да су Индоевропљани „били ратари па су, према томе, морали становати у крају подесну за ратарство“, као што доказују називи за ратарство и сродне контексте у различитим индоевропским језицима.⁷¹ Саобразно томе, да су и Индијци „били некоћ ратари, доказују развијени родбински називи, сачувани у си. језику, који су се могли развити само у задружном ратарском животу“ какав се до у најновије време понегде, тј. управо код Словена(!), сачувао.⁷²

У предоченом смислу треба подсетити на то да Словени, тј. њихови аутентични стари извори (Несторов летопис, Богухвалова Хроника Пољске, Кадлубекова Пољска историја, чешка Далимилова хроника, хроника Прибика Пулкаве,

и словенском западу, треба нагласити да слични подаци постоје и за исток. Примера ради, о вишеструком присуству српског етничког имена (Константин Порфирогенит, Масуди) на словенском истоку в. у Лома 1993, 120. Наиме, „поменути народ Масуди изричито лоцира на исток и приписује му сасвим егзотичне паганске обичаје, које пореди са индијским“ (Лома 1993, 120). По А. Ломи, најпре се са тим источним Србима може довести у везу „писање нешто старијег Баварског географа (IX век) о краљевству *Zeruiani*, негде иза Карпата, од кога су постала и изводе своје порекло сва словенска племена. Још од Шафарика се ово име чита ‘Србјани’, што није извесно, мада друге убедљивије интерпретације нема, а ова добија извесну вероватноћу у светлу поменутих података код Порфирогенита и Масудија. У свом збиру ове индиције чине доста убедљивом претпоставку да је још у IX-X веку негде на словенском истоку постојало снажно племе или пре, племенски савез Срба, чији се један део раније одселио у Полабље“ (Лома 1993, 120). На сличан начин о Србима, рецимо, пише и Рудељев, наглашавајући прасловенски и свесловенски карактер српског етнонима, уз посебан осврт и на значај источних Срба (Рудељев 1992). Како год тумачили разне помене српског имена на истоку, неоспорно је њихово вишеструко присуство и овде, као и широм словенског света (в. још једном претходно поменути ауторе, с тим да постоје и многи други меродавни научници који су о овоме нашироко писали). Поврх тога, такође треба додати и напомену да је све претходно сасвим у складу са закључком да је очигледно реч о старом, домаћем и општем словенском етнониму.

⁶⁹ В. сажете приказе основних модела / теорија првобитне домовине и кретања Индоевропљана рецимо у Никић 2006, 14. Уп. раније представе, на пример, у Martine 1987, 35-79; в. и Пипер 2008, 125-126.

⁷⁰ О овом гледишту в. у Ivšić 1970, 7.

⁷¹ Ivšić 1970, 8.

⁷² Ivšić 1970, 8.

пољски историчар Јан Длугош, руска Књига царског родослова итд.), вишеструко и сагласно помињу управо подунавски простор као своју основну / примарну прадомовину⁷³ (што никако не искључује ни постојање „секундарних“ словенских прадомовина).⁷⁴ На исто, уосталом, упућују и бројна истраживања на плану различитих научних дисциплина, почев од разних лингвистичких и мултидисциплинарних доказа на које је јасно указао О. Н. Трубачов.⁷⁵

На ово се, с друге стране, у потпуности надовезује претходно наговештена претпоставка да се и прадомовина Индоевропљана налазила на идентичном или блиском простору, уз закључак да је он морао бити веома велики, а да је подунавско-панонско-балканско-карпатско подручје по свему судећи било његово – пре свега „културно-идентитетско“ – средиште.⁷⁶ (То, с друге стране, ипак не значи да је управо овде било и генетичко, антрополошко, демографско итд. централно / „прототипско“ полазиште и огњиште старих „Индоевропљана“, као и њихових директних наследника Словена, али више показатеља упућују на његов средишњи значај који су, уосталом, сачувала и древна словенска изворна предања, тј. одговарајући извори.⁷⁷ На њих и на повезане, реконструисане чињенице би се, исто

⁷³ В. у Sedov 2012, 14-16; Пипер 2008, 128-136. Када је реч о новијим истраживањима и закључцима, Ђ. Јанковић скреће пажњу на археолошке и друге податке који сведоче о блиској и вишеструкој повезаности области које се обично доводе у релацију са Илирима и оних које се најчешће доводе у везу са Словенима, од Балкана и Паноније до Дњестра и Подњепровља итд. (в. рецимо Јанковић 2010, 219-220). Прецизније речено, многе чињенице упућују на „сродност становништва од Јадрана до Подњепровља у време смене ера, које користи један исти или сродан језик“ (Јанковић 2010, 220). У блиском смислу в. опет и Кобычев 1973, 68-76; Толстов 1948, 37-38; Трубачов 2005; Трубачов 2006; Тодоровић 2017.

⁷⁴ Другим речима, „хипотеза о подунавској прапостојбини Словена не мора да буде неспојива с неким другим хипотезама ако се има у виду да се територија прапостојбине могла у далекој прошлости и знатно мењати, тј. ако се претпостави да су постојале две прапостојбине Словена“, а „подунавска прапостојбина је у том случају могла претходити некој каснијој“ (Пипер 2008, 130).

⁷⁵ Трубачов 2005; Трубачов 2006.

⁷⁶ Овај модел је, у сваком случају, један од најприсутнијих и најутемељенијих када је реч о елитној науци; в. географске приказе одговарајућих, потенцијално међусобно компатибилних представа о прадомовини Индоевропљана (бр. 3 и бр. 2) у Никић 2006, 14. У поменутом контексту в. овде и Grković 1987, 11-12, 21-23; Трбуховић 2006, 286; Никић 2006, 14-18. итд. Када је реч о савременим закључцима на пољу генетичких истраживања в. рецимо Cavalli-Sforza 2008, 126; Кљосов 2013; Кљосов 2010; Кљосов 2019а; Кљосов 2019б.

⁷⁷ В. рецимо Толстов 1948; Sedov 2012, 14-16. У вези са садржајима одговарајућих, аутентичних словенских представа о сопственом пореклу, величини и древности – пред нама се као могућа указује и слика својеврсног *судара цивилизација*, тј. дуготрајног сукоба „средоземне (римско-грчке)“ цивилизације и „макро-словенске“ (у смислу културе / цивилизације која је – етнокултурно, лингвистички, генетички, идентитетски и просторно – примарни баштиник „индоевропског“ континуитета). У датом смислу, тзв. „досељавање Словена на Балкан“ (или, у „про-аутохтонистичком“ светлу, „повратак Словена / Срба на Балкан“, при чему „неки никада нису ни одлазили“; в. Пипер 2008, 130 и 131) јавља се, у ствари, као једна врста видљиве словенске победе у одговарајућем вишевековном цивилизацијском сукобу. Из овог посматрачког угла – саобразно ономе што нам предочавају домаћи словенски извори – дотични „велики сукоб“ се интензивирао од тренутка када су „Волохи“ (Римљани, Келти) насрнули на словенске претке. Реч је, дакле, о слици која се заснива на већ више пута помињаним, изворним словенским предањима и представама о пореклу које се, наизглед зачуђујуће, добро слажу када је реч о главним цртама, без обзира на то да ли је реч о руским, пољским, чешким изворима. У ствари, као што указује и Ђ. Јанковић у својим радовима и студијама, овде би се најпре могло говорити о великом цивилизацијском сукобу и процесу дугог трајања, јер би се само

тако, могле надовезати још неке старе представе о коренима различитих народа и европске / евроазијске цивилизације.)

Са становишта више научних дисциплина могуће је издвојити различите примере који сведоче о постојању непосредног „индоевропско“-„(пра)словенског“ континуитета, а о овоме – у смислу упућивања на конкретне илустративне показатеље – на посебно јасан начин сведоче Кљосов на нивоу ДНК генеалогике⁷⁸ и Трубачов на нивоу лингвистике.⁷⁹ Другим речима, „постепено постаје јасно да словенска проблематика у много већем степену представља наставак индоевропске него што се мислило; за проблем словенске прапостојбине од великог су значаја упућивања на везе староиндоевропског ареала такође са дунавским регионом“.⁸⁰ (На овом месту треба подсетити и да по Рибаккову и Горнунгу – али и по бројним

тако избегле бројне нелогичности у интерпретацијама одговарајућих миграционих кретања, историјских догађаја и општег етнокултурног контекста у југоисточној Европи и другим, околним или етнокултурно повезаним областима. Притом је очигледно – као што је претходно наговештено – да „нису сви Словени напустили своју прадомовину“, односно – да су многи међу њима као једна врста „крајишника“ (уп. пример Лимиғаната) обитавали у непосредној близини (али засигурно и унутар) територија Римског царства; в. пре свега Јанковић 2016; Јанковић 2015. Управо у овом духу је могуће тражење полазишта за тумачење и објашњавање многих „загонетних места“ из античке и давне прошлости, почев од познате Херодотове тврдње да су Трачани „после Инда, највећи народ на свету“ (односно – „да су имали једног поглавара и да су били сложни, они би, по мом мишљењу, били непобедиви и најјачи народ на свету“), при чему „имају многа имена према различитим покрајинама, а обичаји су им свима скоро исти“ (Херодотова историја 1959, 275). То се, суштински посматрано, преплиће и са претходно назначеним семантичко-просторним оквирима, када су поменуте и основне црте / појавни облици индоевропско-прасловенског континуитета. Притом овде – уз ризик да, услед сажетости, будемо погрешно схваћени – говоримо превасходно у контексту указивања на истрајавање одређене, веома комплексне али у својој суштини ипак јединствене цивилизације (и поред подразумевајућег мноштва унутрашњих разлика, пре свега на њеним ободима, тј. границама које су чувале старије особине у односу на централни простор, као када је реч о „старобалканским“ (пре свега „трачким“) и „балтичким“, међусобно очигледно блиским говорима и културним обрасцима, обострано повезаним са прасловенским језгром у ужем смислу), у непосредној етногенетској вези са несумњиво пространим и многољудним прасловенским етносом, његовим говорима и културом. У датој посматрачкој перспективи, ова (потенцијална) цивилизација је кроз разнородне историјске и етничке процесе чувала и развијала свој повезујући културолошки предзнак на изузетно великом простору и уз учешће великог броја људи и регионалних групација унутар поменутог континуума. Уосталом, у лингвистици нипошто није спорно да „ономастички и топономастички остаци палеобалканских језика указују на њихове древне везе са староевропским језицима, а пре свега с балтословенским“, при чему „бројне потврде балто-балканских језичких веза на разним нивоима језичке структуре убедљиво сведоче о постојању дијалекатских веза између Балтика и Балкана“ (в. Станишић 2006, 78). Иначе, у поменутом смислу се из одређеног разлога често избегава и истицање њихове очигледне везе / сличности са прасловенским језиком (уз подсећање да су, као што се зна, словенски језици са балтичким најчешће сврставани у једну језичку породицу). У предоченом смислу, могуће је указати и на бројне непосредне примере који сведоче о блиској словенско-старобалканској етнокултурној и лингвистичкој повезаности (уп. рецимо један који је наглашен у поменутој студији: Станишић 2006, 70); такође, треба напоменути и да на овом месту не можемо покретати конкретизованија предочавања и разматрања овог сложеног питања и с њим повезаног чињеничног материјала.

⁷⁸ О свему овоме, наиме, итекако може да посведочи и генетика, и то најпре преко маркера / хаплогрупе R1a, који је у једном тренутку, као доминантан, био присутан на огромној европској територији, са које се преселио и на каснија „индо-иранска“ подручја, у друге делове Азије итд. В. рецимо Кљосов 2013; Кљосов 2010; Кљосов 2019а.

⁷⁹ Трубачов 2006, в. рецимо стр. 52.

⁸⁰ Трубачов 2005, 7.

другим угледним ауторима – „на основу поклапања лингвистичких и археолошких података, у данашње време се може утврдити да најстарији Индоевропљани потичу из приобаља средњег и доњег тока Дунава и Балканског полуострва“.⁸¹ Рибакoв, заједно с Горнунгом, такође сматра како је сасвим могуће „да се одређени део трипољских племена претворио у супстрат новоформиране заједнице Прасловена“.⁸² Било како било, недвосмислена је блискост и повезаност домовине старих Индоевропљана са дотичним простором, при чему постоје различите интерпретације природе „(пра)индоевропско“-„старобалканских“ релација.)

Дакле, велика је заблуда то што „у умовима многих научника још влада традиција позног датирања свега словенског, као и сматрања словенског ‘младим језиком’“⁸³ односно о оваквим гледиштима се – у складу с расположивим чињеницама, како по Трубачову тако и по многим другим меродавним научницима – може говорити и као о извесној врсти ненаучног нонсенса који (уместо да буде жалосни прежитак прошлих времена и њихових геополитички заснованих условљавања) још увек истрајава.⁸⁴ Као што је показано и у претходном делу текста, сличан став (као Трубачов) деле и бројни други угледни аутори, али је системски оквир „политике“ различитих научних дисциплина и институција врло често наслеђиван из прошлости и остајао непромењен када је реч о суштинским поставкама везаним за сагледавање прошлости и етногенезе Словена и Срба. Такође, видели смо и да је разматрање српско-словенских корена у директној вези са питањима трагања за пореклом „индоевропског феномена“ и „(Пра)Индоевропљана“.

Уместо завршног резимеа

На самом крају, потребно је – уз још неколико реченица – осврнути се на наше намере и општи приступ. Првенствено, на овом месту указали смо на одређене чињенице везане за словенску и српску⁸⁵ развијеност, културно-цивилизацијску

⁸¹ Ribakov 2015, 163; в. Горнунг 1963.

⁸² Ribakov 2015, 229; Горнунг 1963, 35.

⁸³ Трубачов 2005, 8.

⁸⁴ Неки од најзначајнијих савремених српских научника констатују и следеће: „Геополитички смисао и употреба правих истина или наводних истина о српским миграцијама долазили су од ванбалканских сила заинтересованих за балкански простор, али и од стране српских суседа који су настојали да преузму српске територије, будући да су сви они били свесни њиховог значаја за постизање регионалне, континенталне и глобалне моћи. Стога су се већ и чињенице о пореклу Срба у балканско-подунавско-панонском простору нашле у домету искривљавања и ‘фризирања’. Опште прихваћена, па и у српској науци и култури озваничена, постала је тзв. *миграциона теорија* о пореклу Срба у Југоисточној Европи, према којој су све историјске чињенице и археолошки докази у прилог тзв. *аутохтонистичке теорије* префуткивани и скривани, а њихови заговорници маргинализовани као ‘наводни научници’ и ‘сензационалисти’. Сходно томе, имало се сматрати да српска историја почиње тобоже тек после ‘доласка’ на Балкан и да је све до 9-10. века била уклопљена у Словенство“ (Степић 2004, 258). В. поводом овога и Јанковић 2015; Јанковић 2016; Трифуновић 1996; Тодоровић 2017; уп. и Милосављевић 2002, поглавље „Нови продори србистике“; Поповић 1955, 7, 17-21 итд.

⁸⁵ Овде треба придодати и напомену да су *Словени* и *Срби* у дубљој прошлости – као што смо показали, позивајући се на различите ауторе и податке – у ствари често синоними.

древност и утемељеност, распрострањеност и значај.⁸⁶ У том смислу, посебно су наглашени извесни културни (а првенствено религијско-митолошки) показатељи, и то управо они који су у већој мери илустративни, што никако не значи да у датом контексту нисмо могли навести и велики број других примера. У склопу оваквог приступа, додатно је – из посебних разлога, на које су нас усмериле одговарајуће чињенице – скренута пажња и на поједина питања у непосредној вези с пореклом Словена и Срба, најчешће посматраних у ширем, „индоевропском контексту“.

Како бисмо читаоце што конкретније упутили на одговарајуће правце размишљања и закључивања различитих компетентних аутора, међусобно повезане у својој суштини, овде смо се (услед честог игнорисања, у општој али и научној јавности, како научног доприноса поменутих знаменитих научника и разних упућених стручњака тако и значаја бројних повезаних чињеница) више него иначе користили цитатима и директним указивањем на податке и констатације који улазе у предочени домен.⁸⁷ Ово је, дакле, учињено и као противтежа у односу на примитивну, сасвим ненаучну али врло агресивну пропаганду која почива на – више или мање непосредно наглашаваној – тврдњи да дотичне чињенице и закључци, као и (нај)меродавни(ји) аутори који их заступају, у ствари реално и не постоје.

Уз помоћ директног стваљања на увид и позивања на наведене тврдње и чињенице, јасније уочавамо на који начин су познати и признати лингвисти, археолози, историчари, етнологи, стручњаци на пољу генетике и други писали о питањима од суштинске важности за опште сагледавање српске и словенске прошлости. Тим путем износимо и директна сведочанства о резултатима истраживања и сложених анализа неких од најзначајнијих научника свог времена, који су се ангажовали на пољу различитих дисциплина. Из практичних и методолошких разлога, овде је – у односу на ширину основне теме – заступљен крајње редуковани избор аутора и њихових референци (услед ограничености простора, а ради што веће информативности и прегледности основног текста, нужно допуњеног и бројним упућујућим напоменама).

Општи закључци који проистичу из података на које је претходно указано – и уз сву неопходну опрезност и критичност – прилично су јасни и недвосмислени, на сличан или јединствен начин говорећи о старини, значају, развијености,⁸⁸

⁸⁶ Наведене чињенице и одговарајуће закључке, подразумева се, не треба мешати са комплексним представама о Пранароду (које у својој основи имају митолошки предзнак), као ни са тематски повезаним садржајима што имају извесне научне претензије, али свој методолошки приступ не прилагођавају општим научним стандардима (в. Тодоровић 2005; Тодоровић 2019).

⁸⁷ Ово важи како за основни део текста тако још више и за напомене, које су од подједнаког значаја за разумевање целине.

⁸⁸ На самом крају, можемо у илустративном смислу скренути пажњу и на то да у свом, претходно више пута цитираном раду посвећеном старој словенској религији академик А. Лома у сажетку износи само једну реченицу: „Ослањајући се у упоредним истраживањима превасходно на лексику, аутор долази до закључка да је претхришћанска духовност старих Словена била сложенија и богатија него што се претпоставља“ (Лома 2005, 9); у ствари, у својим текстовима Лома показује да је ова духовност била *много* развијенија

просторној раширености и бројности Срба и Словена. У савременим околностима – у складу с појављивањем нових података и уз бројна ишчитавања давно познатих чињеница у новом кључу, као и уз неопходна подсећања на закључке водећих стручњака у различитим научним областима – чини се чак и бесмисленим довођење у питање претходно изнесене констатације. Лишена (гео)политичких налага и утицаја (на сферу науке), она се данас пред нама испољава превасходно као логична чињеница на нивоу триуизма, јасно уочљиве истине коју, након увида у све расположиве податке, није посебно тешко доказивати.⁸⁹

Литература и извори

- Аврамовић 2009: Зоран Аврамовић, *Родомрци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Алексић 2020: Марко Алексић, *Српске земље пре Немањића од 7. до 10. века*, Лагуна, Београд, 2020.
- Антонић 2008: Слободан Антонић, *Културни рат у Србији*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Батаковић 2008: Душан Батаковић, *Слике модерне Србије: домети, ограничења, оспоравања*, у: Историја Србије од 19. до 21. века, аутор Холм Зундхаусен, Слио, Београд, 2008.
- Благојевић 1994: Милош Благојевић, *О националним и државним интересима у делима Доментијана – Срби изабрани народ*, Историјски гласник 1-2, 1994.
- Благојевић 2011: Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд, 2011.
- Вогдановић 1984: Dimitrije Bogdanović, *Politička filozofija srednjovekovne Srbije. Mogućnost jednog istraživanja*, Filozofske studije XVI, 1984.
- Бојовић 1999: Бошко Бојовић, *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*, Службени лист СРЈ, Београд, 1999.
- Будимир 1959: Милан Будимир, *О старијим поменима српског имена*, Глас САН, Одељење литературе и језика ССХХХVI, Нова серија књ. 4, 1959.
- Будимир 1969: Милан Будимир, *Са балканских источника*, Српска књижевна задруга, Београд, 1969.
- Влајки 2001: Emil Vlajki, *Demonizacija Srba*, Nikola Pašić, Beograd, 2001.
- Вуковић 2009: Слободан Вуковић, *Етика западних медија – антисрпска пропаганда деведесетих година XX века*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2009.
- Вукчевић 2007: Ivo Vukčević, *Slovenska Germanija*, Pešić i sinovi, Beograd, 2007.

него што се обично мисли. Исто важи и за Србе, посматране у ужем смислу (в. опет Лома 2002). Са становишта изнесених доказа, претходне закључке треба сматрати и коначним.

⁸⁹ Овај текст је осмишљен као део обимне студије која је у настајању и која се, са етнолошко-генетичког и мултидисциплинарног становишта, бави широм проблематиком проучавања српског порекла и етногенезе.

- Гавриловић 1991: Жарко Гавриловић, *Улога Српске православне цркве у стварању и одржавању националног бића српског народа*, Писац, лист књижевне заједнице Новог Сада, бр. 14, 1991.
- Горнунг 1963: Б. В. Горнунг, *Из предисторије образовања общеславјанског језика*, Академија наука СССР, Москва, 1963.
- Grković 1987: Jasmina Grković, *Martine i indoeuropeistika danas*, у: Andre Martine, *Indoevropski jezik i „Indoevropljani“*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1987.
- Грчић 2011: Мирко Грчић, *Географија религија*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.
- Димитријевић 2010: Владимир Димитријевић, *Мала књига велике мржње / Речник србофобије*, ИК Лио, Горњи Милановац, 2010. (<https://www.vladimirdimitrijevic.com/images/e-knjiga/mala-knjiga-velike-mrznje-recnik-srbobije-vladimir-dimitrijevic.pdf>)
- Ђуретић 2008: Веселин Ђуретић, *Ватикански „социјални инжењеринг“ на српском етничком подручју*, у: Затирање Срба у Хрватској, Никола Пашић, Београд, 2008.
- Екмечић 2002: Милорад Екмечић, *Србофобија и антисемитизам*, у: М. Е., Дијалог прошлости и садашњости, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
- Žuranić 1924: Niko Žuranić, *Srbi Plinija i Ptolomeja*, Preštampano iz „Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу поводом тридесетпетогодишњице научног рада од пријатеља и сарадника“, Државна штампарија Краљевине СХС, Београд, 1924.
- Zogović 1990: Sonja Zogović, *Perun i Volos i njihovi indoarijski pandani, Indra i Rudra*, *Etnoantropološki problemi* sv. 8, Beograd, 1990.
- Иванов и Топоров 2001: В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Волх Всеславјевич*, у: Словенска митологија – енциклопедијски речник, ZEPTEK BOOK WORLD, Београд, 2001.
- Ivšić 1970: Stjepan Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
- Јанковић 1993: Ђорђе Јанковић, *Етнички простор Срба на Балкану у средњем веку у светлу археолошких и писаних извора*, Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1993.
- Јанковић 2010: Ђорђе Јанковић, *Нова археолошка сведочанства о Илирима у доба далматско-панонског устанка*, Митолошки зборник 23, 2010.
- Јанковић 2015: Ђорђе Јанковић, *Предање и историја Цркве Срба у светлу археологије*, Хришћанска мисао, Београд, 2015.
- Јанковић 2016: Ђорђе Јанковић, *Словени у Српском Подунављу Римског доба*, у: Зборник изабраних објављених текстова о Словенима 1998-2015, приредио Ђорђе Јанковић; <http://www.rastko.rs/arheologija/delo/15381>
- Ježić 1987: Mislav Ježić, *Rgvedski himni*, Globus, Zagreb, 1987.
- Караџић 1972: Вук Стефановић Караџић, *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972.
- Kevendiš 1984: Ričard Kevendiš, *Legende sveta*, Rad, Beograd, 1984.
- Кљосов 2010: Анатолиј Кљосов, *Откуд су се појавили Словени и „Индоевропљани“? Одговор даје ДНК-генеалогичка*, Узданица VII/2, 2010.
- Кљосов 2013: Анатолиј Кљосов, *Порекло Словена. Осврти на ДНК-генеалогичку*, Мирослав, Београд, 2013. (Анатолиј Кљосов, *Происхождение славян*, Алгоритм, Москва, 2013.)
- Кљосов 2019а: Анатолиј Кљосов, *Карта и маршрути древних миграција гаплогрупе R1а*; <http://pereformat.ru/2019/10/r1a-map/>
- Кљосов 2019б: Анатолиј Кљосов, *Карта и маршрути древних миграција гаплогрупе R1б*; <http://pereformat.ru/2019/11/r1b-map/>

- Кобычев 1973: В. П. Кобычев, *В поисках прародины славян*, Издательство „Наука“, Москва, 1973.
- Костић 2000: Лазо М. Костић, *О српском имену – мишљења странаца*, Добрица књига, Србиње – Нови Сад, 2000.
- Kostić 2009: Rastko Kostić, *Pad Arkone ili sumrak slovenskog paganizma*, Atos, Beograd, 2009.
- Ленард 1927: Леополд Ленард, *Стари Срби и српска праотаџбина*, Штампарија „Јединство“, Београд, 1927.
- Лома 1993: Александар Лома, *Неки славистички аспекти српске етногенезе*, Зборник Матице српске за славистику 43, 1993.
- Лома 2002: Александар Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Балканолошки институт САНУ и други, Београд, 2002.
- Лома 2005: Александар Лома, *Стара словенска религија: један лични поглед из компаративног угла*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 53, св. 1-3, Нови Сад, 2005.
- Ломпар 2012: Мило Ломпар, *Дух самопорицања*, Огрheus, Нови Сад, 2012.
- Маројевић 2000: Радмило Маројевић, *Српски језик данас*, Београд, 2000.
- Martine 1987: Andre Martine, *Indoevropski jezik i „Indoevropljani“*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.
- Милосављевић 1998: Петар Милосављевић, *Дијалектолошке карте српскохрватског, хрватског и српског народног језика*, Србистика 2-3, 1998.
- Милосављевић 2002: Петар Милосављевић, *Увод у србистику*, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Требник, Косовска Митровица – Београд, 2002.
- Митровић 1991: Јеремија Митровић, *Србофобија и њени извори*, Научна књига, Београд, 1991.
- Недељковић 1990: Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, Вук Караџић, Београд, 1990.
- Недељковић 2001: Миле Недељковић, *Лексикон народа света*, Српска књижевна задруга, Службени лист, Београд, 2001.
- Недељковић 2009: Миле Недељковић, *Српски обичајни календар за просту 2010. годину*, ЧИН, Београд, 2009.
- Никић 2006: Момир Никић, *Порекло Срба, Словена и Скита*, Стваралачка задруга Плејада, Београд, 2006.
- Новаковић 1977: Реља Новаковић, *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво*, Народна књига, Историјски институт у Београду, Београд, 1977.
- Новаковић 1993: Реља Новаковић, *Срби – име Срби кроз време и простор*, Мирослав, Београд, 1993.
- Орбини 1968: Мавро Орбини, *Краљевство Словена*, Српска књижевна задруга, Београд, 1968.
- Орбини 2016: Мавро Орбини, *Краљевство Словена*, Ганеша клуб, Београд, 2016.
- Пејковић 2015: Марко Пејковић, *Речник санскрита и српског*, Catena mundi, Београд, 2015.
- Перић 2008: Драгољуб Перић, *Териоморфни јунаци словенске епике*, Београдска књига, Београд, 2008.
- Петровић 2005: Сретен Петровић, *Културологија*, Чигоја штампа, Лела, Београд, 2005.
- Пипер 2008: Предраг Пипер, *Увод у славистику 1*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Поповић 1955: Душан Поповић, *Срби у Банату до краја 18. века – историја насеља и становништва*, САНУ – Посебна издања ССХХХII, Етнографски институт САНУ, књ. 6, Београд, 1955.

- Радић 2011: Првослав Радић, *Увод у србистику*, Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Београд, 2011.
- Раковић 2019: Александар Раковић, *Црногорски сепаратизам*, Catena mundi, Београд, 2019.
- Rebala et al. 2013: K. Rebala et al, *Contemporary paternal genetic landscape of Polish and German populations: from early medieval Slavic expansion to post-World War II resettlements*, European Journal of Human Genetics 21, 2013.
- Ribakov 2015: Boris A. Ribakov, *Paganstvo Starih Slovena*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015.
- Рудељев 1992: В. Г. Рудељев, *О историји етничког имена Словена*, у: Catena mundi – српска хроника на светским веригама, књ. I, приредио Предраг Р. Драгић Кијук, Ибарске новости, Краљево, Матица Срба и иселјеника Србије, Београд, 1992.
- Sedov 2012: Valentin Vasiljević Sedov, *Sloveni u dalekoj prošlosti*, Akademska knjiga, Beograd, 2012.
- Соколова 1978: В. К. Соколова, *Масленица (ее состав, развитие и специфика)*, у: Славянский и балканский фольклор, Наука, Москва, 1978.
- Срејовић 1955: Драгослав Срејовић, *Јелен у нашим народним обичајима*, Гласник Етнографског музеја 18, 1955.
- Срејовић 1994: Драгослав Срејовић, *Кад смо били културно средиште света*, Даница за 1994, Београд, 1994.
- Станишић 2006: Вања Станишић, *Увод у индоевропску филологију*, Чигоја штампа, Београд, 2006.
- Степић 2001: Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, Службени лист СРЈ, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић 2004: Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар група, Београд, 2004.
- Stouni 2009: Ričard Stouni, *Živa, Bavani i Šiva*, у: R. Kostić, Pad Arkone ili sumrak slovenskog paganizma, Atos, Beograd, 2009.
- Терзић 2000: Славенко Терзић, *Стара Србија у очима „Милосрдног анђела“: феномен историчарева деструктивности*, у: Одговор на књигу Ноела Малколма „Косово. Кратка историја“, Историјски институт САНУ, Београд, 2000.
- Тодоровић 2004: Ивица Тодоровић, *Значење сакралне архитектуре Лепенског Вира*, Митолошки зборник 10-11, Рача, 2004.
- Тодоровић 2005: Ивица Тодоровић, *Митска истина Срба*, Звоник, Београд, 2005.
- Тодоровић 2010: Ивица Тодоровић, *Матерњи језик сакралне географије Срба – Митска симболика Косова у контексту одређења српског идентитета и пројекције историјске судбине*, у: Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 1, Језик и народна традиција, Косовска Митровица, 2010.
- Тодоровић 2015: Ивица Тодоровић, *Српска тајна – експериментална разматрања специфичних структурних и семантичких образаца од изузетног значаја у српском етнокултурном контексту*, Невен, Етнографски институт САНУ, Београд, 2015.
- Тодоровић 2017: Ивица Тодоровић, *Етнолошки осврт на српско-румунска прожимања и релације*, Етно-културолошки зборник XXI, Сврљиг, 2017.
- Тодоровић 2018: Ивица Тодоровић, *О највећем српском проблему: кључни идејни и духовни аспекти кризе*, у: Крушевац и околина у Другом светском рату, Историјски архив Крушевац, Велики Шиљеговац – Крушевац, 2018.

- Тодоровић 2019: Ивица Тодоровић, *Српски мит – прилог општем сагледавању основних образаца и кодова*, у: Крушевац и околина у историји српског народа, Историјски архив, Крушевац, 2019.
- Тодоровић 2020: Ивица Тодоровић, *Осврт на феномен антисрбизма и неке његове последице – важност, глобална раширеност и опасност, контролisaње прошлости*, у: Јухорска чтенија – Звезде над Јухором, Историјски архив Крушевац, Крушевац – Својново, 2020.
- Тодоровић и други 2015: Ивица Тодоровић и други, *Етнологија и генетика*, Етнографски институт САНУ, Друштво српских родословаца Порекло, Београд, 2015.
- Тодоровић и Рајковић 2016: И. Тодоровић, С. Рајковић, *Нове поруке предака – илустративне конотације најновијих етнoлошко-генетичких истраживања Срба и становништва српског етничког простора*, Лесковачки зборник LVI, Лесковац, 2016.
- Толстов 1948: С. П. Толстов, „Нарци“ и „Волхи“ на Дунае, Советская етнографиа 2, 1948.
- Трбуховић 2006: Војислав Трбуховић, *Индоевропљани*, Пешић и синови, Београд, 2006.
- Трифунoвић 1996: Станко Трифунoвић, *Словени у Панонији*, Књижевна реч 474-476, 1996.
- Трубарац Матић 2019: Ђорђина Трубарац Матић, *У јеленовом колу – мотив јелена у српској обредној лирици*, Етнографски институт САНУ – Посебна издања књ. 92, Београд, 2019.
- Трубачов 2005: Олег Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена*, Пешић и синови, Београд, 2005.
- Трубачов 2006: Олег Трубачов, *Етногенеза и култура древних Словена, други део*, Пешић и синови, Београд, 2006.
- Фасмер 1971: Макс Фасмер, *Етимологическиј словарь русскогo јазыка*, том III, Прогресс, Москва, 1971.
- Херодотова историја 1959: *Херодотова историја*, са старогрчког превео Милан Арсенић, Матица Српска, Нови Сад, 1959.
- Хлебeц 2017: Борис Хлебeц, *Винчански код*, Чигoја штампа, Београд, 2017.
- Cavalli-Sforza 2008: Luigi Luca Cavalli-Sforza, *Geni, народi i jezici*, Algoritam, Zagreb, 2008.
- Цамблaк 1968: Григорије Цамблaк, *Житије краља Стефана Дечанског*, у: Старе српске биографије, избор и предговор Димитрије Богдановић, Просвета, Београд, 1968.
- Curta 2001: Florin Curta, *The Making of the Slavs: history and archeology of the Lower Danube c. 500-700*, Cambridge, 2001.
- Чајкановић 1994: Веселин Чајкановић, *О врховном богу у старој српској религији*, Српска књижевна задруга и други издавачи, Београд, 1994.
- Шалак 2012: Оксана Шалак, „Рахманський великдень“ на Подолици (Украина): *происхождение особености бытования в XX и XXI столетии*, у: Духовна култура и религиозност некад и данас – различити контексти и традиције, уредници Ивица Тодоровић и Гордана Благојевић, Рашка школа и други, Београд, 2012.
- Шафарик 1998: Павел Јозеф Шафарик, *О пореклу Словена*, Архив Војводине, Нови Сад, 1998.

Ivica Todorović, Institute of Ethnography SASA, Belgrade

SIGNPOSTS FOR THE RECONSTRUCTION OF ANCIENT
IDEOLOGICAL AND IDENTITY MATRICES

(or - ethnological-multidisciplinary view of various cultural-religious,
ethnogenetic and other aspects of Serbian-Slavic civilization in the past)

At this point, we draw attention to some especially illustrative and important elements, ie. emerging forms of Slavic and Serbian culture, primarily in the pre-Christian times, starting with ancient ideological matrices that played an exceptional role in the formation of people's self-awareness and worldview. Emphasis is placed on perceiving the complexity and development of Slavic and Serbian cultural and religious patterns in the past, as well as on evidence on the importance of appropriate civilization. In this regard, we look at different, multidisciplinary, research dimensions and examples that point to the possibility of direct search for important testimonies of the (proto) Slavic past. First of all, these are signposts for the reconstruction of the basic patterns of ancient ideological systems present in the very basis of Serbian folk tradition, but often also in the roots of wider civilizational dimensions. In that sense, we repeatedly point out certain, from the point of view of our approach, extremely important, ethnogenetic (and related) facts concerning the Serbian-Slavic and Indo-European context.